

40° Diff. 3836 (11.

AUCTORITATE

ET SUB AUSPICIIS

SERENISSIMI AC POTENTISSIMI DOMINI

D O M I N I

FRIDERICI GUILLIELMI

PRINCIPIS ELECTORALIS, CONSORTIS REGIMINIS HASSIAE, MAGNI
DUCIS FULDAE, PRINCIPIS HERSFELDIAE ETC.

AD

NOVI MAGISTRATUS ACADEMICI

INAUGURATIONEM

DIE XI. SEPTEMBRIS A. MDCCCXXXVI.

SOLENNI RITU CELEBRANDAM

OBSERVANTISSIME ET HUMANISSIME

INVITAT

PRORECTOR MAGISTRATU ABITURUS

DR. EDUARDUS PLATNERUS.

IURISCIENTIAE PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS.

Insunt quaestiones historicae de criminum iure antiquo Romano.

MARBURGI,

TYPIS ELWERTI ACADEMICIS. MDCCCXXXVI.

<36604753730014

<36604753730014

Bayer. Staatsbibliothek

Quum civitas nulla sit et cogitari nequeat sine iustis contra vim et fraudem praesidiis, quippe quae iniustitiae speciem referunt, in violentia autem et malitia propulsanda leges de criminibus latae potissimum versentur, hae ipsae fundamenta societatis civilis et omnis omnino iuris publici stamina existimari debent, ita ut iure criminali ¹⁾ sublato ipsa civitas tolleretur. Quare leges criminales a civitatum incunabulis abesse nequeunt, et partes iuris privati antecedere solent, quae ad res et obligationes spectant. Aliter res se habet cum iure familiae, quod cum ipsa civitate nascitur. Rationes autem, e quibus ius criminale religatum pendet, latissime patent, cum enim aequae fontem actionum, voluntatem dico, atque effectum respiciat, ad hoc ipsum populi cuiusque indoles, ingenium, mores et omnis omnino vitae cultus vim habet quam maximam. Nam in iudicium veniunt studia, quae in populo aliquo vigeant, prout animum ad agriculturam, vel mercaturam, vel ad armorum usum, vel ad artes liberales adplicet et dirigat. Quod enim e. g. Angli negotiationem

1) Sit usus huic verbo, quod rarius in pandectis, saepius in codice Theodosiano et Justiniano legitur.

potissimum foveant, et omni mente amplectantur, id multum facit ad ea crimina ceusenda, quibus rerum commercia infringantur, et fides publica debilitetur. Deinde opinio, quae populo insidet de improbitate et nequitia quorundam factorum, in poenarum gravitate expressa cernitur. Exemplo sint foeneratorum pravitas et delicta carnis, quae vocantur, in quibus castigandis vis publicae existimationis quam maxime elucet. Quae autem facta ita probrosa sunt, ut ingenio populi omni modo adversentur, et patranti notam turpitudinis palam inurant, ea plerumque delictis accensentur, licet fortasse neminem laedant. Tum forma et omnis reipublicae constitutio efficit, ut quae huius elementa ac principia putantur, quae quasi vitam et salutem populi servant et continent, acerbioribus poenis muniantur contra legum eversores. Quare in monarchia alia est criminum et poenarum ratio, atque in aristocratia et democratia, nam quaeque harum civitatum ex se gignit propria quaedam instituta, in quibus conservandis et tuendis earum integritas est posita. Ut autem civitatis constitutio et omnis omnino cogitandi ac sentiendi ratio religione nititur, dum omnia terrena et mortalia, et quaeque sub oculos et sensus cadunt hisque percipiuntur, ex aeternitate et immortalis aliqua natura sunt aestimanda, sic illa ipsa religio in adolescentia populorum cum omni iure praecipue autem criminali arctissimo vinculo est coniuncta. Civitas enim non casu, vel hominum mero arbitrio, sed altiore necessitate, deorum instituto, putatur condita. Quapropter crimina pro iniuriis deorum habentur, et perversus vel spretus horum cultus

in civitatem incurrere, et huius fundamenta labefactare existimatur. Dii igitur sunt placandi ob crimina commissa, ideoque poena expiationis naturam induit.

Magni quoque momenti est ad poenas, et quidem potissimum in civitatibus antiquorum populorum, illa morum disciplina, quae a republica per magistratus exercetur. Haec enim apud Graecos et Romanos efficaciam legum criminalium adiuvabat, quae his ipsis deerant, supplebat, et multis in rebus locum poenae ita occupabat, ut ea ipsa supervacanea esset. Per se autem patet, talem morum disciplinam ibi tantummodo quidquam valere posse, ubi pro notione, quam de civitate animo conceptam habent, civibus hoc est persuasum, reipublicae esse, mores singuli cuiusque examinare et sub censuram vocare. Multum porro interest ad criminum et poenarum rationem, quaenam potestas patrifamilias sit concessa, et quam late pateat eius iurisdictio domestica. Etenim satis clarum est, aliam eamque liberiores iudicandi et puniendi rationem esse in patrefamilias, etiamsi in sententia ferenda cognatos adhibeat, atque in magistratibus. Quatenus autem paterfamilias domesticus iudex est, eatenus legibus criminalibus civitas quodammodo supersedere potest.

Poenarum indoles et modus ordine etiam et formā iudiciorum publicorum determinatur, quae coercendis criminibus sunt constituta. Ubi enim per iudices iuratos eosque numero plures sententia fertur, res plerumque ita expediri solet, id quod factum est et apud Graecos et

apud Romanos, ut omni poenae temperamento excluso reus simpliciter condemnatur vel absolvatur. Hic igitur est poena quasi immobilis et stabilis, dum pro modo delinquendi variari et mitigari nequeat.

Quae hucusque explicata sunt rerum momenta, in historia iuris criminalis Romani recte censenda attendi debent quam maxime. Ipsum autem, ut hoc quasi in transcurso et strictim moneamus, ad quatuor potissimum tempora revocari et digeri potest, ab urbe condita usque ad XII tabulas, in quibus poenae accuratius definitae et religione solvi coeptae sunt, ipsae autem magis ex eventu quam ex consilio constitutae videntur. (*Objectiver Maßstab*). Quod sequitur temporis spatium est a duodecim tabulis usque ad Syllam, cuius leges adiunctis iis, quas Pompejus, Caesar et Augustus tulerunt, fundamenta existimari debent, quibus omne ius criminale Romanorum quasi superstructum est. Sylla institutum quaestionum perpetuarum fovit et excoluit, quibus et crimina certius sunt definita, at magis casibus, ut dicunt iurisconsulti, quam notionibus, et quaedam poenarum immobilitas effecta est. Ut autem seriore tempore in universum ius ab externis formis iisque in sensus cadentibus (*die Objectivität*) ad voluntatem revocatum est (*die Subjectivität*), ita etiam magis ex consilio crimina plectebantur. Deinde in quibusdam delictis, ob quae tantummodo actio iuris privati hucusque obtinuerat, accusatio est concessa, ex qua condemnatus poenam publicam pendebat, ita ut sententia magis invaleret, quolibet delicto civitatem iniuria affici. Quum autem illa libertas singuli cuiusque intra fines domus suae,

qua paterfamilias quodammodo suorum dominus eadem fere potestate esset ac magistratus in civitate, temporis progressu magis magisque circumscripta ac familia reipublicae arctius adstricta et in hanc ipsam quasi recepta sit, illud familiae iudicium etiam sensim obsolevit. Tertium stadium a Sylla usque ad Constantinum M. et quartum a Constantino usque ad Justinianum pertinet.

Ab Augusti aetate iudicia illa extraordinaria magis magisque usu et more recepta sunt, quibus poenarum immobilitas est sublata, ipsum autem ius criminale auctum, dilatatum et suppletum. Illa enim iudicia spectant partim ad crimina, iudiciis publicis non comprehensa licet ad haec pertineant, partim ad facta, quae antehac in delictis privatis numerata propter insignem suam improbitatem acerbius vindicanda videbantur, partim ad ea facinora, quae nec iudiciis publicis, nec privatis subiecta erant ²⁾.

2) Birnbaumius contendit nulla facinora nomine delictorum privatorum a Romanis appellata et a criminibus publicis distincta fuisse. *Neues Archiv des Criminalrechts* B. 8 S. 369 potissimum §. 7. Et negari nequit quod quoque Birnbaumius non negat, crimina extitisse, quae tantummodo actioni civili locum faciebant, et non in iudiciis publicis sed in privatis puniebantur. Haec facinora singularis indolis erant, propriisque praeceptis diiudicabantur, et quidem potissimum iis, quibus obligationes reguntur. Nequaquam casu et fortuito factum est, ut de quibusdam delictis in populi comitiis et horum loco per quaestiones perpetuas cognosceretur, de aliis autem tantummodo magistratuum potestate, qui ius inter cives dicerent. Hoc discrimen inde est enatum, quod quaedam crimina non ad rempublicam pertinere putabantur. Si igitur delicta publica et privata reapse differunt, illa Birnbaumii disputatio magis de nomine quam de re ipsa instituta videtur. Num quantum ad nomen vera sit, accuratius explicare, non est huius loci.

Constantinus religionem christianam professus pro huius ipsius ingenio in multis criminibus aequae ac poenis definiendis novam ingressus est viam. Ratio inter civitatem et ecclesiam pristinis temporibus incognita peperit nova crimina, et arctiore iterum necessitudine poena cum religione copulata est.

I.

His praemissis iam propius accedamus ad ius criminale Romanorum pristinum, et quod omnis rei caput est, primum de norma videamus, quae ad crimina plectenda requirebatur. Quaeritur igitur, utrum sine singulari aliqua lege eaque scripta nulla irrogari potuerit poena, an per se facta supplicio digna existimata sint, quae notione sua cum civis Romani statu et pietate erga patriam pugnarent, itaque contra rempublicam essent. Qui magistratu aliquo fungitur, ipsa huius notione ad certum agendi modum est obstrictus, et si officio suo deest iure plectitur, etiamsi singula quacque, quae facere debeat, non sint praescripta. Eadem ratione dici possit, et civem ex notione reipublicae, cui est adscriptus, scire debere, quae peccata sint fugienda, si in poenam incurrere nolit. Legem hic omnino deesse dici nequit, verum enim vero lex, qua poena infligitur, est illa omnium civium communis conscientia, quae cum unoquoque quasi nascitur et adolescit, ita ut a nemine ignorari possit, qui vinculo reipublicae illigatus

teneatur. Talis conscientia eorum, quae cuique facienda et fugienda sunt, eo tantum rerum statu tanquam una et tota per omnem populum pertinere mentibusque insidere potest, quo in unoquoque res publica quodammodo vivit et spirat, a nostris autem temporibus quam maxime aliena est, quibus quilibet propria sui ipsius conscientia quasi inclusus pro ingenio suo notionem de civitatis indole et officiis erga ipsam sibi informat. Illa conscientia nec ex iure naturae nec ex iure gentium redundat, quod quidem posterioribus demum temporibus apud Romanos invaluit, nec ut hoc ipsum mera aliqua notione continetur, quam concipimus mentem avocando et abstrahendo a rebus iis, quae circa nos sunt, sed potius partem vitae facit, et ex medio animo efflorescit. Si apud nos iudex sine certa aliqua lege non facile poenam pronunciare potest, cum potestas eius in eo tantum posita sit, ut legem ad causas adhibeat, non ut ferat, aliter res se habet in civitatibus, ubi populus et iudicat et leges fert. Qui autem punitur, de iniuria sibi illata conquerendi iustam causam non habet, cum populus declarat, facto aliquo officia erga patriam laedi, et nemo inscitiam suam excusare potest, quoniam singulus quisque in se culpam conferre debet, quod ea pro licitis habuerit, quae omnium iudicio censentur supplicio digna. Et sane supplicium, communi populi voce decretum, cui nec ira nec studium subsit, ex mero arbitrio profectum dici nequit. Ipsum pro modo delinquendi gravius vel levius esse, nihil ad rem inerest, cum etiam poenae legibus scriptis constitutae eadem ratione incertae esse possint.

Romanos legem scriptam ad poenam infligendam non requisisse tribuni expressis verbis testantur apud Livium ³⁾: »Sempronius Blaesus Fulvio ob exercitum temeritate et inscitia amissum diem dixerat. Quum autem nonnulli iurati affirmarent, fugae pavorisque initium a praetore ortum, ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse, tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio clamaret ⁴⁾. De eo quoque novum certamen ortum. Nam quum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret, tribuni plebis appellati collegae negarunt se in mora esse, quo minus quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis vel pecuniae iudicasset privato. Tunc Sempronius perduellionis se iudicare dicit Fulvio, diemque comitiis (centuriatis) ab C. Calpurnio praetore petit.

Ex sententia huius loci de eo certatum est, utrum tribuni tertio capitis anquirere possint, postquam bis pecuniae anquisiverant, nec ne. Fulvius id licere negat, et tribunos appellat, qui more maiorum permissum esse aiunt ⁵⁾, et lege scripta accusare, et moribus, id est

3) Liv. 26, 3.

4) Cf. Liv. 8, 33.

5) Cf. 2, 56 et 26, 4. Alia res est, si quis perduellionis insimuletur. P. Claudius adversus auspicia Poenis classe conflixit, pugna victus perduellionis reus agitur, comitia tempestate turbida coorta interrumpuntur, postea tribuni plebis intercesserunt, ne iidem

secundum ea quae moribus sunt constituta, quatenus de privato iudicium instituatur. Livii interpretes dubitarunt, utrum moribus etiam capitis anquiri potuerit, an tantummodo pecuniae. Attamen locus Livii ita intelligi non potest, ut *legibus* ad *capitis*, et *moribus* ad *pecuniae* referatur. Nam legibus etiam pecuniae anquiri potuisse certum est, et licet multo plura inveniantur exempla poenae pecuniariae, quam capitalis moribus irrogatae, attamen etiam eiusmodi exempla non desunt. Ipse autem Livii locus non facile aliter explicari potest, quam tribunum et moribus et legibus Fulvio diem dicere et capitis anquirere posse, postquam his pecuniae anquisisset, et id ipsum moribus maiorum in rempublicam inductum esse. Ad hos ipsos et leges, tanquam omnis iuris fontes, redit decretum tribunorum de accusatione ⁶⁾ P. Scipionis pronunciatum. Mores, quatenus legibus oponuntur illud ius sunt, quod ex tacita populi conventionione ⁷⁾ nascitur et rebus ipsis ac factis ⁸⁾ declaratur, ergoque consuetudine continetur, licet interdum mores et consuetudo diverso sensu usurpentur ⁹⁾. Ex sententia Servii ad Virgilium ¹⁰⁾

homines in eodem magistratu perduellionis bis eundem accusarent. Itaque actione mutata, iisdem accusantibus multa irrogata populus eum damnavit aeris gravis CXX millibus. Scholia ambrosiana in frag. ined. orat. Ciceronis ed. Beier. p. 111 et n. ad. h. l.

6) Gellius 7, 19.

7) Fr. 35 de legibus.

8) Fr. 32 eod.

9) Puchta, Gewohnheitsrecht p. 94; cf. Welfer Encyclopädie S. 570.

10) Aen. 1, 268.

leges etiam mores dicuntur et quidem recte, cum leges e moribus proficiscantur ¹¹⁾. Si mores non uno aliquo actu censeantur, sed pluribus, iisque igitur quiddam inveteratum et diuturnum inesse putatur, ex diuturnitate sane cognosci et probari potest, primum illum actum, quo voluntas populi declaratur, non ex arbitrio, sed ex communi populi conscientia esse profectum, mores igitur veros esse mores, attamen diuturnitas per se non est causa morum, imo potius illa communis populi conscientia, quae primo actu expromitur et significatur. Ex hac igitur etiam poena moribus statuta repeti debet. Priusquam ipsa pronunciatur, est eatenus incognita, quatenus nondum est verbis patefacta, attamen si illa communi conscientia populi continetur, ab eius quoque animo aliena esse non potest, qui ob crimen commissum supplicio afficitur. Quae si recte sunt disputata, cum Zachariae ¹²⁾ dici nequit, privilegium irrogari, si quis sine lege scripta poenam luat.

Plurimis locis Livius et alii scriptores mentionem faciunt accusationum, at non legis scriptae, qua factae sint, ita ut pleraeque moribus institutae esse videantur. Aliae scriptarum legum praesidio fortasse non sunt nudatae, attamen in legibus haud dubie nihil

11) Duker ad Liv. T. 4, p. 645; Drakenborg. T. 2, p. 703; Schrader ad §. 9 Inst. 1, 2. De vi morum v. Plautum in Trinummo act. 4. sc. 3. v. 30:

Mores leges perduxerunt iam in potestatem suam,
Magis qui sunt obnoxii, quam parentes liberis.

12) Sulla erste Abtheilung p. 223.

certi de supplicio constitutum erat, quippe quod ipsum populi demum iudicio defineretur. Lex Valeria, quum eum, qui provocasset virgis caedi securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra quam improbe factum adiecit¹³⁾. E scriptoribus historicis potissimum ex Livio patet, eos fuisse publice multatos, qui munere suo non recte fungerentur, sive dolo sive imprudentia peccassent, et tantummodo ad genus et modum poenae intererat, qua ratione res suas male gessissent; qui damnum quoddam quacunque ratione civitati darent, vel ita agerent, ut non e republica esse videretur; qui dictis vel factis animum proderent a patria alienum et communi utilitati vel honori contrarium, et nomini Romano flagitium contraherent.

Igitur non solum ea facta crimina iudicabantur, quae iuri, sed etiam quae morum honestati adversarentur, quippe quibus omnis civitas superstructa erat, et huius integritas continebatur. Quae autem turpia accusationem permittebant, et quae tantummodo cuiusvis pudori vel animadversioni censoriae commissa erant, non certius definiri potest, nec apud Romanos certa aliqua regula definitum videtur. Licet enim stuprum sit certis finibus circumscriptum¹⁴⁾, tamen nusquam turpitudinis causae enumerantur, ob quas publica accusatio obtineat. Erraret, qui quae censores nota sua vindicabant, ea iudicio populi exempta

13) Liv. 10, 9.

14) De personis, cum quibus stuprum committatur v. Hoffmann ad leg. Iul. de adult. p. 77.

fuisse statueret. Nam ex oratione in Cluentium ¹⁵⁾ videmus, eos ipsos a censoribus notatos esse, qui postea iudicia publica subierunt. Ceterum ambitus legum criminalium in quaque civitate pro huius indole alius est. Sunt sane leges sine quibus nulla civitas esse et integra conservari potest. Hae ubique inveniuntur, licet in singulis praeceptis diversae, nam ex notione civitatis et iustitiae, igitur ex necessitate quadam progignuntur, quae ubique locorum eadem est. Huiusmodi leges recte dicit Cicero, nec tolli nec abrogari posse. Sunt aliae, quae ex cuiuslibet populi ingenio redundant. Hae cum hoc ipso ex temporum ratione mutantur.

Eadem argumentatio est apud Livium ¹⁶⁾: «Ex his legibus, quae non in tempus aliquod, sed perpetuae utilitatis causa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit aut status aliquis reipublicae inutilem fecit, sic quas tempora aliqua desiderarunt, leges mortales (ut ita dicam) et temporibus ipsis mutabiles esse video.»

Sed iam sunt accusationum exempla proponenda et sententiarum, quae in comitiis populi Romani latae sunt.

Imperatores saepius graviore vel leviori multa condemnantur, quod eorum temeritate vel inscitia male est pugnatum ¹⁷⁾. Si dolus

15) C. 42 sq.

16) Lib. 34, c. 6.

17) Liv. 2, 52. 4, 40 et 44. 5, 11 et 12. 8, 25 et 33 et a. l. Dionys. Hal. 9, 27. Dio Cassius Fr. 36 et Reimarius ad h. l.

subesset, proditiōis rei capite poenas dabant. Dies dicitur tribunis, quod gratificantes patribus rogationi tribuniciae intercesserint ¹⁸⁾. Lucretius praetor, quod erga Chalcidenses, superbe, avare et crudeliter se gessit, a tribunis ad populum accusatur et multa decies centum millium aeris plectitur ¹⁹⁾. Comitiis tributis omnes quinque et triginta tribus cum condemnarunt. Tribuni diem dicunt censoribus P. Furio et M. Atilio ad populum, quod magistratum suum non recte gerant, et potestate sua abutantur ²⁰⁾. Postumius, quoniam cum exercitui praeeset, opera militum in agro suo usus esset, ducentis millibus nummum damnatus est ²¹⁾. Tribunus Genucius consules Manlium et Furium ideo apud populum reos fecit, quod plebi iniuriam inferrent, non creatis ex senatusconsulto decemviris, qui agros dividerent ²²⁾. Manlius, quod paucos dies sibi ad dictaturam gerendam addidisset, vel ut Livius tradit, quod sine belli causa acerbo delectu iuventutem agitasset simulque ob filium in invidia esset, quem ab hominibus relegaverat et ruri habitare iusserat ²³⁾, Metellus, quod in legem agrariam non iurasset ²⁴⁾ et Furius, quod Metelli restitutioni obstitisset

18) Liv. 5, 29.

19) Liv. 43, 8. Cf. 43, 2. Klenze in praef. ad ed. leg. Serv. p. X. Dirksen über die Cr. Jurisd. des R. S. 128.

20) Liv. 24, 43.

21) Liv. epitome lib. 11. Cf. Freinshmeii supplem. 11, 19.

22) D. H. 9, 33 et 38. Liv. 2, 54.

23) Liv. 7, 3. Cic. de off. 3, 31.

24) Epit. Liv. 69. Cic. pro Sextio c. 47; pro domo c. 31.

et in tribunatu filium quadam et insolentia tractasset, in populi iudicium adducitur ²⁵⁾. Quinto Fabio, quod legatus ad Gallos, ad quos missus erat orator, contra ius gentium pugnasset ²⁶⁾, et Servio Galbae ob Lusitanos contra fidem interpositam trucidatos dies dicitur ²⁷⁾. Claudiae quoniam cum turba premeretur, exclamavit, utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret, aediles plebis multam aeris gravis viginti quinque millia dixerunt ²⁸⁾. Huic Claudiae dicto impietas subesse videbatur, quippe quae calamitate patriae exsultaret et hanc ipsam in facetias et iocum verteret. Scauro ex accusatione Cn. Domitii in tributis populi comitiis multa est irrogata, quod eius opera multa populi Romani sacra deminuta essent ²⁹⁾. Postumio publicano ob fraudes reipublicae factas tribuni ducentum millium aeris multam dixerunt,» cui certandae quum dies advenisset, publicani tantas turbas dederunt, ut suffragia ferri non possent, nec procul dimicatione res esset. Quum vim contra rempublicam et pernicioso exemplo factam senatus decreasset, confestim tribuni plebis, omissa multae certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt, ac ni vades daret prehendi a viatore atque in carcerem duci iusserunt.

25) Appian. de b. c. 1, 33. Cf. Freinshem. suppl. 69, c. 18 et 49.

26) Liv. 6, 1. Plutarch. Numa c. 12, in Camillo c. 17 et 18. Ius gentium est hic et passim ius, quod inter gentes, at aliis locis est ius, quod a gentibus observatur ob naturae rationem ubique eandem.

27) Cicero Brutus c. 23; Valer. M. 9, 6.

28) Liv. Epit. 19; Suetonius in Tib. 2; Gellius X, 6; Valerius Max. 8, 14.

29) Asconius p. 130 in ed. Beieri supra laudata.

Postumius vadibus datis non adfuit. Tribuni plebem rogaverunt plebesque ita scivit: « si M. Postumius citatus non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exilio esse, bonaque eius venire, ipsi aquae et igni placere interdici » ³⁰⁾. Res igitur non in comitiis centuriatis, sed in tributis acta videtur, licet de capite civis tantummodo centuriatu maximo ferri possit. Ratio fortasse ea est, quod senatus sciverit, vim contra rempublicam factam esse. Consulibus Poetelio et Sulpicio senatus decrevit ³¹⁾, coitiones honorum adipiscendorum causa factas contra rempublicam esse, et hoc de crimine quaeri ³²⁾ iussit. Ad legem Poeteliam, qua novorum hominum ambitio, qui nundinas et conciliabula obire soliti erant, comprimebatur, illud senatus decretum non pertinere videtur. Etenim aliud quid est, coitiones honorum adipiscendorum causa facere et nundinas atque conciliabula obire. Deinde non opus fuisset senatus decreto, coitiones illas contra rempublicam esse, si lege Poetelia iam essent vetitae.

³⁰⁾ Liv. 26, 3. et 4.

³¹⁾ Liv. 9, 26.

³²⁾ De quaestionibus a senatu constitutis v. Duker ad Liv. T. V, §. 322 et Dirksenium über die Criminal-Jurisdiction des Römischen Staats in eius civilistischen Abhandlungen T. I, §. 113—135. Iudicia senatus de criminibus tantummodo in subsidium locum habuisse videntur temporibus liberae reipublicae, si nullus magistratus accusaret, vel si res ita esset comparata, ut accusatione non facile transigi posset, vel si periculum in mora esset, ne inquisitione omissa respublica quidquam detrimenti caperet. Exceptae sunt causae, quae ad externas reipublicae rationes spectant, hae enim senatui omnimodo demandatae atque concreditaе sunt. In criminibus plectendis accusatio erat regula apud Romanos, at senatus inquirendo versabatur in sceleribus detegendis.

Consules Romilius et Veturius propter inopiam aerarii praedam bello contra Aequos partam vendiderunt. « Invidiae tamen res ad exercitum fuit, ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules praebuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, dies dicta est, Romilio a tribuno plebis, Veturio ab aedili plebis. Uterque magna indignatione damnatus est, Romilius decem millibus aeris, Veturius quindecim millibus ³³⁾». Causas accusationis accuratius exponit Dionysius Halicarnassensis ³⁴⁾. Camillo propter praedam Veientanam, interversam, quam publicando et sacrando ad nihilum redegerat, dies dicitur et absens quindecim millibus gravis aeris damnatur ³⁵⁾. Ob praedam in aerarium non delatam, sed interceptam, M. P. Curius, M. Acilius Glabrio ³⁶⁾ et Scipiones, Africanus ³⁷⁾ et Asiaticus ³⁸⁾ multantur. M. Livium omnes tribus excepta Maenia damnarunt, quod praedam militibus non aequaliter divisisset, et ex ea multa avertisset ³⁹⁾.

³³⁾ Liv. 3, 31.

³⁴⁾ Lib. 10, 49.

³⁵⁾ Liv. 5, 32; Plutarch. in Camillo c. 12; Dio Cassius frag. 28; Zonaras 7, 22. Apud D. H. lib. 12, c. 18 sunt decem millia gravis aeris (coll. nov. scrip. ed. a Maio p. 479) apud Appianum autem de rebus Ital. (p. 39 ed. Schweigh.) multo maior summa, si scriptura est sana.

³⁶⁾ Liv. 37, 57.

³⁷⁾ Liv. 38, 50.

³⁸⁾ Liv. 38, 58 sqq; Dio Cass. Fr. 60 et 62; Gellius 3, 4. 7, 19. Mulcta, quam Gellius commemorat ea est, quam ob aversam publicam pecuniam tribunus plebem rogavit. Errare igitur videtur Dirksenius, (civilistische Abhandlung T. 2, S. 263) vir praeclarae eruditionis, qui Livium et Gellium diversas de Scipionis iudicio sententias tradere existimat. Cf. Conradi ius provocat. §. 45.

³⁹⁾ Freinsheimii supplem. 20, 63 et Sigonius ad Liv. 27, 34.

Pecuniam ex aerario scribae viatoresque aedilitii clam egesisse per indicem comperti damnati sunt ⁴⁰⁾. Paulo post argentum multaticium commemoratur, poena igitur illorum hominum pecuniaria fuisse videtur. Ceterum et quaestionibus perpetuis constitutis Julius Caesar Q. Catulum de refectione capitolii in disquisitionem populi vocavit ⁴¹⁾ ob peculatum ⁴²⁾. Caeso Quintius, qui violenter in plebeios grassatus erat, et patrem Volscii Fictoris pugno ictum occiderat, a tribuno Virginio capitis arcessitur, primusque vades publicos dedit ⁴³⁾. Duo quaestores Volscio, quod falsus in Caesonem testis extitisset, diem dixerunt. Damnatus Lanuvium in exilium abiit ⁴⁴⁾. Appius in iudicium vocatur, quod contra legem ab ipso latam e libertate in servitutem vindicias dedit ⁴⁵⁾. Certa hic lex est proposita, ex qua accusatio instituitur, at de poena nihil videtur cautum. Frumentarii ob annonam compressam pecunia ab aedilibus sunt damnati « et duodecim clypea aerata ab aedilibus curulibus P. Claudio et Ser. Sulpicio Galba sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt, et aedilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata uno reo damnato (nam separatim accusaverant) posuit. Collega eius A.

40) Liv. 30, 39. Cf. Festus in v. *peculatus*.

41) Sueton. in *Caes.* c. 15.

42) Dio Cassius 37, 44. Cf. Tacit. *Hist.* 3, 72.

43) Liv. 3, 11—13 Dion. Hal. 10, 4.

44) Liv. 3, 24 25. 29. D. H. 10, 5—9. Legibus duodecim tabularum postea latis falsum testimonium capite sancitum est. Gellius 20, 1.

45) Liv. 3, 56 sqq. D. H. 10, 47.

Caecilius neminem condemnavit» 46). In morem populi venisse narrat Ovidius 47) saltus publicos depascere, id quod diu licuit. At aediles rem ad populum deferunt et pecuariis multa imponitur. Ratio non ea fuisse videtur, quam Huschkius 48) statuit, quod pecudes ultra numerum lege concessum possiderentur, nam de numero non est sermo, sed quod saltus publici depascebantur nulla venia impetrata. Ovidius:

Vindice servabat nullo *sua publica* vulgus
iamque in privato pascere inertis erat.

Exempla poenae de his hominibus sumtae extant apud Livium plurima 49). Foeneratores bonis multantur 50), an e legibus duodecim tabularum, quae secundum Catonem de re rustica foeneratoribus poenam quadrupli constituerunt, incertum est. Tristia populi iudicia in foeneratores libro septimo (c. 28) commemorantur; num iudicia in foeneratores in universum tristia vocantur? an tristia sunt graviora? libro trigesimo quinto (c. 41) iudicia in foeneratores severe facta dicuntur. Hoc significare videtur, multam non certam fuisse, sed pro rerum conditione variasse 51). Supplicia de matronis probrosis aequae sumta ac de viris, qui ingenuis stuprum inferrent, satis sunt

46) Liv. 38, 35. Cf. lib. 4, c. 12.

47) Fast. 5, 283.

48) Von den Siciniern G. 9 et 10.

49) Liv. 10, 23. 47. 33, 42. 35, 10. Festus in publicius.

50) Liv. 10, 23. 35, 41. Cf. 7, 28.

51) Cf. Plinius 33, 6 et Salmasius de foenore trapezitico p. 432.

nota 52). Vitam libidinosam agere, haud dubie vetitum erat, at in legibus, si quae extiterunt, poenae non definitae videntur, nam nocentes modo pecuniae condemnantur, modo severius plectuntur. Aediles aliquot matronas stupri damnatas in exilium egisse feruntur. Plutarchus memoriae prodit, civem Romanum ideo ad populum accusatum esse, quoniam consobrinam uxoris loco habuerit 53). Quintius Junium in iudicium populi vocavit et multam petivit, quod in legem non iurasset, et praetor subsortitionem eius non in codice haberet 54). Legibus cautum erat, ut iudices subsortirentur et in leges iurarent, licet Cicero affirmet iuramentum omissum nemini unquam fraudi fuisse. At poena non videtur constituta. Si dubium esset, quomodo factum quoddam contra rempublicam puniri deberet, saepius evenit, ut rogatio praecederet, qua hoc ipsum constitueretur. Clodius legem tulisse fertur, qua ei aqua et igni interdiceretur, qui civem Romanum indemnatum occidisset. De ipsa hac rogatione postea videbimus.

Ex locis allatis 55), quibus facile alii addi possint, satis patet,

52) Liv. 8, 22. 10, 31. 25, 2; Val. Max. 5, 1. 7 et 8; 6, 1, 11. D. H. p. 501, in col. n. sc. ed. a Maio; Suidas in: *Γένος Αιτωόγιοις*; Plutarch. in Marcello c. 2. Cf. Hoffmann ad leg. Jul. de adulteriis p. 25 et p. 77; Schubert de aedilibus p. 194 et p. 511.

53) Plutarch. quaest. Rom. p. 77 ed. Reiske.

54) Cicero pro Cluentio c. 33 et 34. Cf. c. 37.

55) C. Decianus et Sex. Titius sunt condemnati, ille quod in concione de morte Saturnini questus est, hic quod habuit imaginem Saturnini domi suae. Uterque in iudiciis populi non condemnatus videtur, nam Cicero dicit: statuerunt equites Romani illo iudicio. Cic. pro C. Rabirio c. 9 Cf. V. Max. lib. 8, c. 1.

omnia, quae contra rempublicam facta censerentur, poenis esse coercita, etiamsi leges scriptae non extarent, vel ipsae certis poenis non essent munitae. Simulque manifestum est, notionem poenae non argumentando et ratiocinando comparari sed cum ipsa iustitia nasci. Si autem quaeratur, cuiusmodi ea facta sint, et quaenam, quae quilibet civis Romanus pro indole civitatis Romanae in criminibus publicis ducere debuerit, satis apertum esse videtur, hoc non certa aliqua notione definiri posse, sed ex illa de qua dixi communi populi conscientia redundare, quae apud Romanos eo quam maxime alebatur, quod populus ipse in comitiis iudicium ferret. Quemadmodum in universum instituta et iura sunt, sine quibus nulla civitas cogitari queat, sic quaedam reipublicae Romanae propria exstant ita, ut his sublati illa ipsa deleteretur. Praeter haec autem instituta, quae necessitate quadam nituntur, et pro nervis reipublicae haberi debent, alia inveniuntur, quae potius ex arbitrio et casu originem ducunt. Haec non pariter atque illa vitam quasi et spiritum populi efficiunt, et qui contra ea agit, non aequè contra rempublicam facere putandus est. Fines certi, quibus utraque, et illa necessaria et haec fortuita discernantur, certa regula determinari non possunt.

Ex eo autem tempore, quo quaestiones perpetuae constitutae, eaeque certis legibus illigatae sunt, quo discordia et partium studiis respublica discerpta iacuit, quo rhetorum ars et doctrina legum sententiam incertam et dubiam reddidit, illa communis populi con-

scientia magis magisque debilitata et tenebris obfusa est, ita ut non tam quaestio moveretur, num quidquam contra rempublicam, quam contra leges sit. Provectiore demum aetate civitatis Romanae, qua non tam iusti et iniusti sensus per omnem populum diffusus, quam intellectus et quae huius propria est ratiocinandi et argumentandi ars viguit, de eo disputari coeptum est, utrum stricti iuris, an aequitatis rationes praevalere debeant, et quatenus ius civile et ius gentium differant. Primis temporibus omne ius ad leges et mores revocabatur, nulla fere facta iuris gentium mentione, quod quatenus seriore tempore pro fonte iuris criminalis haberi possit, accuratius exponere non est huius loci. 56)

II.

Quum leges criminales poenae comminatione potissimum ab aliis differant, iam illius indoles distinctius est explicanda.

Quemadmodum primis cuiusque civitatis temporibus leges expressum referunt populi ingenium et eius speculum recte existimantur, sic poena quasi imago est eius conscientiae, quae ex scelere in malefico gignitur. Qui igitur si deorum iram eo excitasse credit, quod

56) V. Birnbaum N. Archiv d. G. R. B. XI, St. 2; B. XIII, p. 544. Roshirt B. XII, p. 53.

contra eorum voluntatem et praecepta egerit, rei sane consentaneum est, poenam quoque speciem divinae vindictae prae se ferre. Haec autem non ita intelligenda sunt, ut placatio deorum et expiatio scleris finis poenarum sit, hae enim notione civitatis et iustitiae tam necessariae putabantur, ut nemini in mentem veniret, de singulari aliquo fine quaerere. Apud Graecos, quae eorum natura poetica fuit, nihil tam absconditum et mente abditum reperitur, quod non corpus quasi et vitam induerit, ac sensibus subiectum non spiritum duxerit. Quapropter conscientia scleris non animo inclusa latuit, sed quasi foras egressa Furias genuit, quae facinore excitatae orcum linquunt et umbras, ut scelestos exagitent atque crucient. Furiae autem non mera conscientiae simulcra sunt, sed vera numina et ubique personarum indolem prae se ferunt et exhibent. Etenim nefarios hostili animo terrent et persequuntur, etiamsi ipsos conscientia scleris non vexet. Furiis ultricibus, quae arbitrio carent, et necessitate reguntur, vis conscientiae moralis, quae vocatur, quodammodo tollitur et ad naturam mente carentem redit. Furiarum religio ad Romanos ⁵⁷⁾ est translata, nam, ut poetas taceam, Cicero ⁵⁸⁾

⁵⁷⁾ Religionem Romanam non poeticam indolem redolere, qua sensus et phantasia alitur, sed potissimum in intellectu positam, qui quasi primarias in ipsa partes sustinet, et pariter atque ius civile putida quadam diligentia certis formulis atque ritibus illigatam fuisse, ex omni deorum cultu satis perspicuum est. Quenam diversitas intercesserit inter Romanam et Graecam religionem, satis declarat Cicero (de nat. deorum 2, 25; cf. 3, 36; orat. p. d. c. 57, qui Jovem a maioribus non patrem deorum hominumque, sed optimum maximum dictum tradit, et quidem ante optimum, id est beneficentissimum, quam maximum, quia maius

apud Romanos Eumenidas cultas fuisse perhibet: «quae si deae sunt, quarum et Athenis fanum est, et apud nos ut ego interpretor lucus Furinae». Attamen ab ingenio Romanorum haec religio nimium dissidet, quam ut hic radices agere potuerit. Iam apud Graecos serioribus temporibus fuere, qui Furiis eatenus libertatem internam perimi putarent, quatenus ad ipsas tanquam effectrices facinora referrentur. Insignis hac de re locus exstat apud Aeschinem contra Timarchum ⁵⁹⁾, quem Cicero in orationibus pro Roscio Amerino ⁶⁰⁾ et in Pisonem ⁶¹⁾ quodammodo expressit, sed ita ut illum horrorem animi vexatorem, qui a Furiis repeti soleat, conscientiae adscribat. Verba Ciceronis, quae satis testantur, opinionem de Furiis a Roma-

sit certeque gratus, prodesse omnibus, quam opes magnas habere. Per patrem divum hominumque vis illa effectrix et procreatrix significatur, ex qua omnia prognata sunt et vitam trahunt, quaeque igitur in singulo quoque quodammodo spirat et viget. Haec autem vis non est mera notio, sed numen, quod non solum intellectu, sed sensibus quoque percipitur. At ille Iupiter optimus maximus, qui speciem civitatis Romanae quodammodo referre videtur, summa sua bonitate et potentia natura magis moralis est, quae vocatur, et virtutibus, quae ei tribuuntur, ad notionem quandam redit, quae vita et spiritu caret. Hegelius *Vorlesungen über Philosophie der Religion* II S. 136 et 141: die Gottheiten sind ethisch politische Begriffe keine Gottheiten. Der Zweck des Menschen und der göttliche ist Einer. So gelten die menschlichen Zwecke für göttliche Zwecke, damit für göttliche Mächte. Vide de hac sententia Creuzerum *Symbolik und Mythologie: deutsche Schriften* S. 120 fgd. Ceterum non est silentio praetermittendum, Iovem a Virgilio, Livio, Plinio et aliis scriptoribus parentem deorum et hominum appellari. Brissonius de *formalis* p. 42.

58) De nat. deorum. 3, 18 cf. D H. 2, 75.

59) P. 180 ed. Reiske.

60) C. 24.

61) C. 20; cf. de leg. 1, 14.

norum moribus quam maxime alienam fuisse, ita se habent: «Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis saepe videtis, eos, qui aliquid impie scelerateque commiserint, agitari et perterreri Furiarum taedis ardentibus. Sua quemque fraus, et suus terror maxime vexat: suum quemque scelus agitat amentiaque afficit, suae malae cogitationes conscientiaeque animi terrent. Hae sunt impii assiduae domesticaeque Furiae, quae die nocteque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetant». Licet igitur perturbatio animi et angor, qui ex scelere oritur, apud Romanos non ad Furias, sed ad conscientiam revocaretur, tamen haec ipsa eatenus religioni illigata erat, quatenus certa scelerum genera essent, ob quae non solum civitati, sed diis etiam poenae darentur ⁶³). Utenim cuncta religione sancita erant, ita civitas deos moderatores habere putabatur, ut qui eam attenuaret, non humani et profani, sed divini et sancti quid violaret. Licet igitur respublica Romana theocratiae quandam speciem prae se ferat, dum nihil inauspicato fiebat et nisi dii annuissent ⁶⁴), tamen leges per se non erant deorum iussa, quamquam Romulus leges a Deo Conso accepisse fertur, nec reges et magistratus deorum vicarii. Civitate enim potius religio, quam religione civitas continebatur. Quidquid ex religione et cultu deorum ad

62) Cicero de leg. II, 7. Sit igitur hoc a principio civibus persuasum, dominos esse omnium rerum ac moderatores deos, eosque, qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones intueri piorumque et impiorum habere rationes.

63) D. H. II, 6.

civitatem pertinebat, et in eam redundabat, e. g. aram dedicare, libros Sibyllinos consulere, tabernaculum capere, non in sacerdotum arbitrium erat collatum, sed in voluntatem eorum, qui rempublicam ex huius ipsius auctoritate non nomine deorum regerent et administrarent. Quare sacerdotum quoque potentia, licet insigni verecundia colerentur, in licentiam immoderatam et dominatum quendam abire non poterat, quippe qui potestate legum ferendarum et exsequendarum non gaudebant. Licet enim de cultu deorum praeciperent, et quid pro hoc faciendum vel omittendum esset praescriberent, haec tamen iussa tantummodo ad ritus et ad disciplinam pertinuisse videntur, et pro veris legibus non facile haberi possunt. Supplicationes, lectisternia, ludi in honorem deorum, et omnes omnino solennitates religiosas publice celebrandae non sine consensu et auctoritate senatus fiebant. Pontifices iudicabant quoque, legimusque virginem Vestalem ampliata et deinde pro collegii sententi a absolutam esse, atque satis insignia severae disciplinae extant exempla, qua in incestas Virgines et in constupratores earum animadverterunt ⁶⁴⁾, attamen hanc iudicandi potestatem eodem modo in sacerdotes iis subditos exercuisse videntur, quo paterfamilias in suos. Cuius indolis fuerit illa iudicandi functio, ex eo perspicui

64) Liv. 22, 57. Scriba pontificis, qui cum virgine vestali stuprum fecerat, a pontifice maximo in comitio virgis eo usque caesus est, ut inter verbera expiraret. Cf. 28, 11. D. H. 8, 89. 9, 40.

potest, quod Cassius quaesitor est constitutus, ut de iis Vestalibus sententia feratur, quae a pontificibus erant absolutae ⁶⁵). Denique, licet multam dicere possint, (qua de re paulo post) tamen nec lictores nec viatores habent, quibus potissimum imperium magistratuum significatur ⁶⁶). Per se igitur legum violatio non erat contemptio divinae voluntatis sed singulari opus erat sanctione, qua quis ob leges spre-
tas diis dedicaretur. Leges tali sanctione munitae dicuntur sacratae, quibus caput eius, qui contra facit, sacratur ⁶⁷). Sacratum impune occidere licebat: ἔθος γὰρ Ῥωμαίοις, ὅσους ἐβούλοντο νηποινὶ τεθνάναι τὰ τούτων σώματα θεῶν ὅτῳ δήτινι, μάλιστα δὲ τοῖς καταχθονίοις κατονομά-
ζειν ⁶⁸). Qui igitur solenni legis execratione (eaque sola, non praeter hanc carmine aliquo pontificis, de hoc enim nihil legimus) irae deorum erat devotus, ita ut omni eorum gratia et patrocinio excideret, a societate civili quoque exclusus putabatur, quippe quae in tutela deorum reposita et ad horum cultum inita esset. A republica eiuratum et pro huius hoste declaratum interimere fas erat. Tales

65) Freinshem. suppl. 63, 5, 6. 7 et 11.

66) Winssinger de delicto culposo p. 131.

67) Cic. pro Balbo c. 14. Festus sacer mons: At homo sacer est, quem populus iudicavit ob maleficium, neque fas est, eum immolari, sed qui occidit, parricidii non damnatur, nam lege tribunicia prima cavetur, si quis eum, qui eo plebiscito sacer sit, occiderit parricida ne sit. Cf. v. sacratae leges. Dionys. II. 6, 89: καὶ ὁ κτείνας τινὰ τῶν ταῦτα ἐργασμένων, φόνου καθαρὸς ἔστω; Macrobius 3, 7; Brissonius de formnlis p. 131; Ernesti clav. Ciceron.: leges sacratae; Frid. Platneri dissertationem de leg. sac. inspiciendi mihi non est copia facta. Abbeg. de antiq. Rom. iure criminali §. 44.

68) D. H. 2, 10.

sanctiones nihil habent, quod miremur, cum satis notum sit, pristinis temporibus apud Romanos moris fuisse, homines immolare ⁶⁹⁾, quem ritum Hercules abolevisse dicitur. Serioribus temporibus e libris fatalibus Gallus et Galla, Graecus et Graeca sub terra vivi sunt demissi, quod sacrificium Orosio teste ⁷⁰⁾ primum factum est anno tertio post Fulvii et Postumii consulatum ⁷¹⁾. Ut autem scelera e nocte et tenebris animi humani emergunt, sic scelesti ad umbras et caliginem, ad sedem deorum inferorum relegantur. Dii inferi ex Varronis sententia apud Macrobius ⁷²⁾ sunt tristes dii. Mundus cum patet, deorum tristium atque inferum quasi ianua patet ⁷³⁾. In legibus regiis sancitum erat, ut puer, qui parentes verberet, divis parentum sacer sit ⁷⁴⁾. In parentibus ipsi dii iniuria afficiuntur, quippe qui liberos arctissimo necessitudinis vinculo parentibus iunxerint, et pietatem erga hos sanxerint. Omnis familiae necessitudo, quae ipsam naturam habet effectricem, sacra et sancta putabatur. Divi parentum

69) D. H. 1, 38; cf. Cicero pro Roscio Amer. c. 35.

70) 4, 13; cf. Zonaras 8, 19. Plutarch. Marcellus c. 3.

71) V. interp. ad Liv. 22, 57 et Niebuhr R. G. T. I, p. 531 ed. sec. Ceterum immolationes hominum et extremis reipublicae liberae temporibus et sub imperatoribus identidem sunt vetitae.

72) 1, 16.

73) Festus in vv. Mundus, Mundum et manialis lapis; de sacris diti factis Macrobius 1, 7 p. 219 sq. ed. Gronov.; Crenzer Mythol. und Symbol. T. I, p. 444 ed. pr. et in huius deutschen Schriften S. 168: Es war Volksmeinung, jene Götter seyen unheimlich, ja zuweilen furchtbar und schrecklich. Ich bemerke noch, daß die Vorstellung des Dämonischen mit diesen Gottheiten verknüpft war.

74) Fessus V. plorare et Dirksen. Versuche S. 289 fgd.

eadem ratione dicuntur, ac Furiae matris vel patris, quae et Graecis et Latinis scriptoribus frequentantur. At non solum diis inferis malefici devoventur, sed quoque iis numinibus, quae scelere patrato offensa existimabantur. Numa lapides in finibus praediorum positos Iovi terminali sacros esse voluit: εἰ δέ τις ἀφανίσειεν ἢ μεταθείη τοὺς ὄρους, ἱερὸν ἐνομοθέτησεν εἶναι τοῦ θεοῦ τὸν τούτων τὶ διαπραξάμενον, ἵνα τῷ βουλομένῳ κτείνειν αὐτὸν ὡς ἱερόσυλον ἢ τε ἀσφάλεια καὶ τὸ καθαρὸν μιάσματος εἶναι προσῇ ⁷⁵). Qui terminum exarasset, et ipsum et boves sacros esse ⁷⁶). Hac lege, non tam dominii iura, quibus quilibet certis terminis includitur, quos egredi nefas est, quam praediorum consecrantur. Omnia autem quae ad agriculturam et rem rusticam pertinebant, partem faciebant religionis Romanae. Ad quod crimen alia lex regia apud Festum: «si quis aliuta facit, Iovi sacer esto», spectaverit, erui non potest, cum Festus tantummodo poenam non maleficium referat. His autem potissimum legibus, quae pignora libertatis erant ideoque pro nervis reipublicae habebantur, caput eius, qui contra facit, sacrari legimus. Huc referendae sunt leges de magistratu non nisi ex populi voluntate capiendo, de provocatione, de privilegiis non irrogandis, de capite civis, de quo tantummodo comitiatu maximo ferri liceat, de tribunis non violandis.

Lege Valeria cautum erat, ne quis Romae magistratum caperet,

⁷⁵) D. H. 2, 74.

⁷⁶) Festus in v. terminus.

nisi a populo accepisset, θάνατον ἐπιθεῖς ζημίαν, εἴαν τις παρὰ ταῦτα ποιῇ, καὶ τὸν ἀποκτείναντα τούτων τινὰ ποικῶν ἁθῶν 77). Alia lex de consulibus: μὴ τιμωρεῖσθαι Ῥωμαίων τινὰ πρὸ δίκης ἐπιτρέψας τοῖς δ'ἀγομένοις ἐπὶ τὰς κολάσεις ὑπ' αὐτῶν προκαλεῖσθαι ἐπὶ τὴν διάγνωσιν τὸν δῆμον, καὶ ἕως ἂν ἡ πλῆθὺς ἐνέγκῃ ψῆφον ὑπὲρ αὐτῶν, σώμασι καὶ βίοις τὸ ἀσφαλὲς ἔχειν, τὸν δὲ παρὰ ταῦτά τι ποιεῖν ἐπιχειροῦντα, νηποινὶ τεθνάναι κελεύων 78). Livius 79): «Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum sacrandoque cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inisset, gratae in vulgus leges fuerunt». Plutarchus Valerium singularem legem tulisse testatur, qua indicta causa interficiatur, qui regni occupandi consilia inisset, percussori autem impunitas data sit, si scelus probasset. Sacratas quoque legibus sancitum erat, ut neque privilegium irrogari, neque de capite civis nisi comitiis centuriatis rogari liceret 81). Lex sacrata de tribunis est satis celebrata: ut qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus decemviris nocuisset, eius caput Iovi sacrum, familia ad aedem Cereris, Liberi Liberaeque venum iret 82). Eum in modum Livius renovatam esse dicit legem eversa decemvirali potestate, simulque addit, memoriam eius rei (quod

77) D. H. 5, 19.

78) 5, 70.

79) 2, 8. Cf. 3, 55. Cicero pro Tullio p. 60 ed. Beier.

80) Poplicola c. 12.

81) Cicero pro Sextio c. 30; pro domo c. 17. De privilegiis v. Dirksen *Abhandlungen* T. I, p. 246 sq.

82) Liv. 3, 55, cf. 2, 83; D. H. 6, 89.

tribuni sacrosancti sunt) prope iam abolevisse, et relatas ex magno intervallo ceremonias esse. Hinc patet, post leges duodecim tabularum in desuetudinem abiisse capitis sceleratorum consecrandi morem, licet Iulius Caesar ⁸³⁾ sacrosanctus (τὸ σῶμα ἱερὸς καὶ ἄσυλος) sit declaratus. Extra illam legem sacratam quam violasse Claudio obiicitur ⁸⁵⁾, dum praeter cetera crimina manus tribunis intulerit, aliam commemorat Dionysius Halicarnassensis, qua cavetur, ne quis tribunum interpellat: Δημάρχου γνώμην ἀγορεύοντος ἐν δήμῳ μηδεὶς λεγέτω μηδὲν ἐναντίον μηδὲ μεσολαβείτω τὸν λόγον. ἐάν δέ τις παρὰ ταῦτα ποιήσῃ, δίδότω τοῖς δημάρχοις ἐγγυητὰς αἰτηθεὶς εἰς ἔκτισιν, ἧς ἂν αὐτῷ ἐπιθῶσι ζημίας, ὃ δὲ μὴ δίδους ἐγγυητὴν θανάτῳ ζημιούσθω καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ ἱερὰ ἔστω, τῶν δ' ἀμφισβητούντων πρὸς ταύτας τὰς ζημίας αἱ κρίσεις ἔστωσαν ἐπὶ τοῦ δήμου. Cicero pro Sextio ⁸⁶⁾: «cum se non modo contra vim et ferrum, sed etiam contra verba et interfationem legibus sacratis esse armatum putaret» ⁸⁷⁾. Ex lege sacrata instituta dicitur accusatio Cloeliorum, Postumiorum et Semproniorum, qui tribunos prohibuissent, quo minus legem agrariam perferrent. Poena autem, quae irrogatur nec mors nec exilium, sed bona Cereri dicantur, quod μετριώτατον τοῦ νόμου μέρος vocatur ⁸⁸⁾. Gracho et Claudio censoribus dies perduellionis dicitur, illi quod intercessionem non paruisset, huic quod concionem a tribuno avocasset,

83) Appian. de b. c. 2, c. 106.

84) 7, 17.

85) Liv. 2, 61. D. 9, 54.

87) C. 37. Plinii ep. 1, 23.

88) D. H. X, 42.

simulque bona Grachi a tribuno consecrantur. Nulla lex sacrata de tribunis lata omnes iniurias, ob quas quis legis reus fieret, singulatim recensuisse videtur. Eadem ratione perduellionis notio tam late patuit, ut ante leges maiestatis nulla lex singularis extiterit, quae omnes perduellionis causas definiret.

Expositis patronorum et clientum mutuis officiis Dionysius ita pergit: εἰ δέ τις ἐξελεγχθείη τούτων τὴ διαπραττόμενος, ἔνοχος ἦν τῷ νόμῳ τῆς προδοσίας, ὃν ἐκύρωσεν ὁ Ἑρωμόλος, τὸν δὲ ἀλόντα τῷ βουλομένῳ κτείνειν ὅσιον ἦν, ὥς θῦμα τοῦ καταχθονίου Διός 89). Eadem igitur ratione, qua proditorem patriae occidere fas erat, patronum vel clientem interficere licuit, si alteruter eorum mutuis officiis deesset. Haec lex in duodecim tabulas est translata. Si patronus clienti fraudem fecerit, sacer esto 90). Iam itaque sub regibus caput proditorum erat sacramtum; proditores autem potissimum esse videntur, qui patriam vel civem hosti prodant; quae species perduellionis prae aliis in legibus duodecim tabularum capite est sancita. Quod si etiam locus Dionysii de singulari lege proditionis sub regibus lata intelligi nequeat, tamen pro conclusione a minori ad maius non est dubitandum, quin, si fraus erga patronum vel clientem cuilibet copiam fecerit, maleficum interficiendi, is impune necari potuerit, qui pro hoste reipublicae

89) D. H. 2, 10. De h. l. cf. Haubold diss. de legibus maiest. populi Romani: opuscula T. I, p. 112; Dieß historische Versuche S. 13.

90) Serv. ad Virg. Aen. 6, 609. Dirksen. Uebersicht S. 604.

habendus est. Ceterum illa occidendi venia, legibus sacratis concessa, tantum de privatis est intelligenda non de magistratibus, ad quos crimen deferatur, hos enim quemquam sine iudicio morti dare posse, repugnat illi normae ab antiquissimis temporibus a Romanis religiose observatae, neminem indicta causa condemnandum esse.

Accidit interdum, ne hoc silentio praetermittamus, ut militia et apud Romanos ⁹¹⁾ et apud alios populos, ut Aequos et Volscos ⁹²⁾, Etruscos ⁹³⁾ Samnites ⁹⁴⁾ Ligures ⁹⁵⁾ legibus sacratis adstringeretur.

Quae indoles poenarum in legibus sacratis conspicitur, qua scelesti ad deorum iram expositi putantur, ea etiam in aliis criminibus deprehenditur. Homicida sanguine profuso ita contaminatus existimabatur, ut ei utpote impuro aditus ad deorum cultum intercluderetur, igiturque expiatio necessaria esset. Quare Hercules interfecto Caco caedem aqua fluminis expiasse traditur ⁹⁶⁾ et Tullus Hostilius Horatium, qui sororem suam gladio transfixerat lustrationibus lustrari iussit lege praescriptis ⁹⁷⁾: καὶ καθᾶραι τὸν ἄνδρα οἷς νόμος τοὺς ἀκούσιους φόνους ἀγνίζεσθαι καθαρμοῖς. Livius ⁹⁸⁾ piacularia sacrificia genti

91) Liv. 7, 41.

92) Liv. 4, 26.

93) Liv. 9, 39.

94) Liv. 10, 38. Cf. Florus, 1, 26.

95) Liv. 36, 38.

96) D. H. 1, 39.

97) D. H. 3, 22.

98) Liv. 1, 26.

Horatiae tradita esse narrat. Qui contra rempublicam Romanam ad Tarquinium restituendum coniuraverant, postquam capite poenam luissent, senatus decrevit: καθαρθῆναι τοὺς πολίτας ἅπαντας, ὅτι πολιτικοῦ φόνου γνώμας ἡναγκάσθησαν ἀποδείξασθαι, ὥς οὐ θεμιτὸν αὐτοῖς ἐφ' ἱερὰ παρῆναι καὶ θυσιῶν κατάρχεσθαι, πρὶν ἀφοσιώσασθαι τὸ μίasma καὶ τὴν συμφορὰν λῦσαι τοῖς εἰωθόσι καθαρμοῖς 99). Servius ad Virgilium 100) Numae legibus cautum esse refert, ut si quis imprudens occidisset hominem, pro capite et natis in cautione (concione) offerat arietem. Aries loco homicidae tanquam piaculum diis dedicabatur. Qui vero ob hominem dolo occisum summo supplicio afficeretur, diis inferis devotus videtur. Illius horrendi carminis, quod Livius exhibet, partem faciunt verba: caput obnubito. Moris erat in re sacra caput obnubere, qui ritus naturae religionis quam maxime convenit, cum signum sit animi secreta appetentis et se a sensibus avocantis iisque rebus, quibus sensus aluntur. Decii diis devoentur capite velato, quo etiam tabernaculum capitur, arae atque templa consecrantur 101). Plutarcho 102) teste Romani deos, excepto Saturno et Honore, capite obvoluto adorarunt. Qui sibi ipsi mortem consciscunt, caput obvolvere

99) D. H. 5, 57.

100) Eclog. 4, 43; georg. 3, 337.

101) Cicero pro domo c. 47.

102) Quaestion. Rom. p. 79 ed. Reiske. Aeneas ritum capitis velandi invenisse dicitur. Macrobi. satur. 3, 6; Festus v. Saturnia; Varro de l. l. 4, 29. Serv. ad Virg. Aen. 3, 407. Dion. Hal. fragm. inedita in nova collect. scrip. ed. a Maio p. 476.

solent 103), et quidem haud dubie ideo, quod se ipsos diis manibus devovent. Eodem redit illud: caput obnubito, in iis qui summo supplicio afficiuntur, et diis manibus tanquam victima sacrificantur. Par ratio est Vestalium, quae ob incestum capite velato vivae defodiuntur 104). Quod pater Horatii fecisse narratur, transmissio per viam tigillo, capite adoperto velut sub iugum mississe iuvenem, id nihil aliud est, nisi quasi symbolum et imago devotionis ad placandos deos factae 105).

Frugem aratro quaesitam furtim noctu pavissē et secuisse puberi capital erat, et leges XII tabularum Cereri suspensum necari iuebant 106). Ex hac lege XII tabularum, quam Plinius memoriae tradit, satis patet, qui delicto deum offendisset, huic ipsi poenas dedisse. In Cereris enim legiferae praesidio et tutela agricultura erat reposita, quam Romani, tanquam humanitatis et iustitiae parentem summa religione coluerunt. Morum integritatem, animi constantiam et tranquillitatem, vitae simplicitatem, quae nullis mentis perturbationibus obnoxia ab omni desidia et luxuria abhorret, et corpus aequae atque ingenium carborat, has virtutes interior illa cum natura, omnium rerum genetrice et rectrice consuetudo alere putabatur 107).

103) Liv. 4, 12; Horat. satyr. 1. 2, S. 3, v. 37 et int. ad. h. l.

104) Plutarch. Numa c. 10 et quaest. Rom. 154; D. H. 2, 67.

105) Cf. deutsche Aufsätze von Trell, herausgegeben von Haubold S. 17 und 18.

106) Plinius h. n. 18, 3.

107) Cic. in Verrem 5, 73: Ceres et Libera, a quibus initia vitae atque victus, legum, morum mansuetudinis, humanitatis exempla hominibus et civitatibus dispartita dicuntur,

Quod igitur Ceres agriculturae erat patrona, non quod diis inferis accensebatur ¹⁰⁸), Cereri XII tabulae fruges noctu depascentem necari voluerunt. Mitior poena obtinuisse videtur, si quis interdium alienos fructus aratro quaesitos furatus fuerit. At quocunque tempore et quacunque ratione quis agriculturae damnum inferret, haud dubie Cereris iram sibi conflare putabatur. Quare non dubito, quin pariter excantare fruges non solum ad humanam vindictam sed etiam ad divinam revocatum fuerit. Pro crimine publico habitum fuisse, elucet e Plinio ¹⁰⁹): «in invidia magna erat (C. Furius Cresinus) ceu fruges alienas pelliceret veneficiis. Quamobrem, a Sp. Albino aedili curuli die dicta, metuens damnationem, cum in suffragium tribus oporteret ire, instrumentum rusticum omne in forum attulit et adduxit familiam validam — postea dixit: veneficia mea, Quirites, haec sunt. Omnium sententiis absolutus itaque est.» C. Furius Cresinus igitur idcirco accusatur, quod fructus in alienam terram artibus magicis transtulerit. Hoc ipsum etiam excantando efficitur, quod per se tantummodo ad car-

quarum sacra populus Romanus a Graecis ascita et accepta tanta religione et publice et privatim tuetur, non ut ab aliis huc allata, sed ceteris hinc tradita esse videantur; pro Cornelio Balbo c. 24. D. H. 1, 33. Cf. Dav. ad Cic. de leg. 1. 2, c. 9.

108) Qua ratione Ceres *χθονία* a Romanis culta fuerit, incertum esse videtur, dii enim inferi tristes sunt et vestimentis nigris adorantur, at Ceres albis, et sacrum Cereris anniversarium lugentibus facere non est fas. Liv. 22, 56. 34, 6. Ovid. Fast. 4, 619 5, 355. Festus v. Graeca festa. Proserpina ubique cum Dite coniungitur, at non aequae Ceres. Aram Diti et Proserpinae sub terra exstructam fuisse narrat Zosimus (lib. 2, c. 2). Quid Matthiae de Cerere *χθονία* exposuerit nescio, eius enim libellum: Bemerkungen über Stellen des Livius, Frankfurt 1810, inspicere mihi non licuit.

109) Lib. 18, 6.

mina pertinet, non ad veneficia, quae quid mixti et concreti sunt, igitur quid amplius, quam carmina. At etiam haec ad fructus corrumpendos fuisse adhibita declarant verba Ovidii:

Carmine laesa Ceres sterilis vanescit in herbas

Deficiunt laesi carmine fontis aquae

Ilicibus glandes cantataque vitibus uva

Decidit et nullo poma movente fluunt ¹¹⁰⁾.

Mala carmina, quibus homines defigantur et exitio devoveantur, legibus duodecim tabularum erant vetita ¹¹¹⁾. Etenim artibus magicis accensebantur, quas tanquam sacra peregrina Romani semper damnarunt ¹¹²⁾. In Pauli receptis sententiis haec leguntur ¹¹³⁾: « qui sacra impia nocturnave, ut quem obcantarent, defigerent, obligarent, fecerint, faciendave curaverint, aut cruci suffiguntur, aut bestiis obiciuntur ».

Eiusmodi carmina testantur, qualis vis et efficacia verbo sit tributa, quo naturam et hominum fortunam regi antiquorum populorum communis opinio fuit. Sane verum est, verbo, h. e. animo et ingenio, cuius significatio est verbum, naturam mentis expertem esse subiectam, at talis superstitio vix religio appellari potest, cum ex huius principiis

110) L. 3 am. el. 7. v. 33. Cf. Quint. 7, 1. 7.

111) Plinius h. n. 28, 4. 30, 1 et interpr. ad h. l. p. 446 ed. Harduin.

112) Servius ad Virg. Aen. 3, 90. 4, 493. De artibus magicis v. Virg. Aen. 4, 87; Bucol. 8, v. 64 et int. ad hh. 11.; Ovid. am. 1, 8. v. 1—18 et Heinsius ad Ovid. l. 3. am. 7, v. 29.

113) 5, 23. 15 De sussurris magicis, quibus homines occiduntur v. §. 5. Inst. de iud. publ. et quae Schraderus pro insignis suae eruditionis copia ad hunc locum notavit.

homo non numine aliquo regatur, sed se ipsum quasi dominum naturae et rerum ordinis ferat.

Ceterum apud nullum alium populum, quam apud Romanum, vis verbi tantum valuit et in bonam et in malam partem. Quemadmodum autem in iure civili cuncta a verbis religata pendebant, sic etiam in cultu deorum. Plinius dicit ¹¹⁴⁾: alia sunt verba impetritis, alia depulsoriis, alia commentationis. Vidimusque certis precationibus obsecrasse magistratus; et ne quid verborum praetereatur, aut praeposterum dicatur, de scripto praeire aliquem, rursusque alium custodem dari, qui attendat, alium vero praeponi, qui faveri linguis iubeat.»

Scelesti igitur certi generis, et quidem potissimum agriculturae violatores e praeceptis duodecim tabularum diis poenas dederunt. Numne et alii? et quinam? Quum perpaucae leges duodecim tabularum videantur integrae nobis esse servatae, dici nequit, quomodo sanctiones fuerint comparatae. Illud ipsum, quod comminationes poenarum sanctiones nominantur, indicare videtur, iis religiosi quid inesse. Id quod fortasse cadit in omnia capitis supplicia. Si autem quis delinqueret in bona singuli civis, eaque furando, vel alia ratione laedendo imminueret, in iis itaque delictis, quae postea nomine privatorum insignita sunt, nulla necessitudo inter poenam et religionem intercessisse videtur. Quae quidem necessitudo non solum eo conspicitur, quod

114) H. n., 28, 2. Cf. Brissonius de formulis lib. 1, c. 11. 17. 50—55. 68. 89. 103 sqq.

bona damnatorum ¹¹⁵⁾, praesertim si perduellionis rei essent, diis consecrarentur, sed etiam in pecunia ¹¹⁶⁾ multaticia, quae in usus sacros conferebatur. Ex hac enim aedes deorum exstruuntur, vel in horum templis clipea, signa, quadrigae auratae, ponuntur, vel ludi in honorem deorum apparantur. Romilius multam a tribunis sibi remitti recusat, ἄλλ' ἐπαινέσας τοὺς δημάρχους τῆς προθύμιας, ἀποδώσειν ἐφ' ἣν καταδίκην, ἱερὰν γὰρ ἤδη τῶν θεῶν εἶναι, καὶ οὔτε δίκαια οὔτε ὅσια ποιεῖν, ἀποστερῶν τοὺς θεοὺς ἃ δίδωσιν αὐτοῖς ὁ νόμος. Gratam illam legem quarto circiter et quinquagesimo anno post primos consules de multae sacramento Sp. Tarpeium et Aternium consules tulisse Cicero scribit ¹¹⁷⁾. Dirksenius, vir doctissimus ¹¹⁸⁾, verba «multae sacramento», intelligit de sacramenti depositione, quam Caius in legis actionibus enumerandis primo loco nominat. At in multa a magistratibus dicenda legis actioni non facile locus esse potest, quippe quae personas litigantes requirit. Res igitur aliter explicanda videtur. Multa ideo sacramentum appellatur, quoniam ipsa, ut antea fusius demonstravimus, in usus sacros cedebat. Id quod etiam in eam pecuniam valet, quae in litibus iuris privati ex Varronis sententia ad pontifices depo-

¹¹⁵⁾ Cicero pro domo c. 47. Plin. 7, 47; Klockhof. hist. iur. Rom. de bonis damn. p. 79. Meier de bonis damn. p. 165 et 166.

¹¹⁶⁾ Liv. 10, 23, 33, 47. 24, 16. 24, 16. 30, 39. 31, 50. 33, 25, 42, 53. 34, 53. 35, 10, 41. 38, 35. Aedicula aerea ex pecunia multaticia, apud Plinium h. n. 33, 4. Cf. Ovid. Fast. 5, v. 293.

¹¹⁷⁾ De repub. l. 2, c. 35.

¹¹⁸⁾ In notis ed. Moserianae. Cf. eiusdem Beiträge zur Kunde des Röm. R. p. 189.

nebatur, et idcirco sacramentum dicebatur, quod et propter aerarii inopiam et sacrorum publicorum multitudinem in rebus divinis consumebatur.¹¹⁹⁾ Brissonius (de formulis) in veteribus legibus scriptum esse ait: si quis contra fecerit, inferret poenae nomine arcae pontificum aut dare damnas esto aerario pop. R. et collegio pontificum. Leges autem, quibus hoc sancitum sit, non nominat.

Poenam non solum hac ratione religioni iuncta erat, quod scelesti diis poenas¹²⁰⁾ dabant, sed etiam quod civitas ab eo, qui sacra publica polluisset, supplicium repetebat. Satis nota est accusatio Clodii ob violata sacra bonae deae. Senatus rem ad pontifices refert, iique factum Clodii nefas esse decernunt¹²¹⁾. [Deinde ex Sc. rogatio fertur de iudicio constituendo et iudicibus extra ordinem legendis. At Fufius aliam tulit, qua iudices de more e decuriis legerentur. Unus e tribunis (utrum Lentulus Spinther¹²²⁾, an alius, incertum est) accusat Clodium¹²³⁾, quinquaginta quinque¹²⁴⁾ iudices sedent, qui Clodium absolvunt:

119) Festus v. sacramentum et publica pondera.

120) Quemadmodum deorum interfuit, scelestos poena plecti, sic iis curae fuit, ne innocentes supplicio afficerentur. Exemplo sit (Tuccia seu Tucia) virgo Vestalis, quae ad innocentiam suam probandam aquam in cribro ita tulit, ut nihil inde efflueret. Dion. H. 2, 69; Plin. 28, 2; Val. M. 8, 1. August. de civ. dei 10, 16; Tertull. Ap. c. 22.

121) Cic. ad Att. 1, 12. 13. 14. 16.

122) Cic. de harusp. resp. c. 17. Cf. Freinshem. T. VI, p. 464 ed. Drakenb.; Ernest. clavis. Cic. s. v. Lentulus.

123) Plutarch. in Caesare c. 10.

124) Plutarch. in vita Cic. 6, 29. Cicero in epistolis ad Atticum quinquaginta sex iudices commemorat, si non pro XXXI scribendum est XXX, nam ipse Cicero dicit: si

ἀποφεύγει δ' οὖν τὸ ἔγκλημα τῶν πλείστων δικαστῶν συνεχυμένας τοῖς πράγμασι τὰς γνώμας ἀποδιδόντων (in Ciceronis vita legitur: τὰς δέλτους οἱ πλεῖστοι συνεχυμένας τοῖς γράμμασιν ἤνεγκαν, quod rectius videtur, nam iudices non per tabellas sed voce sententias tulisse, statui non potest) ὅπως μήτε παρακινδυνεύσωσιν ἐν τοῖς πολλοῖς καταψηφισάμενοι μήτ' ἀπολύσαντες ἀδοξήσωσι παρὰ τοῖς ἀρίστοις 125).

Sacra publica polluta eatenus civitatem habebant ultricem, quatenus ipsa sibi quidquam mali et calamitatis metueret ex vindicta divina. Num res se aliter habuerit, si quis privatim deorum cultum negligeret vel laederet, et tunc poena publica non obtinuerit, quaestio difficilior expeditu est. Cura sacrorum privatorum pontificibus erat commissa, si itaque in his quidquam omissum vel peccatum esset, emendatio et castigatio ad pontificum auctoritatem rediisse videtur, nisi fortasse res ita erat comparata, ut ira deorum civitati esset pertimescenda.

Periurium, quo dii iniuria affici putabantur, quippe qui in iureiurando testes et ultores invocabantur, ad animadversionem censorum pertinebat 126), qui nulla de re diligentius iudicarunt. Cicero periurii poenam divinam exitium esse ait, humanam dedecus 127). Tacitus 128)

si iudicium est, triginta homines populi Romani levissimos et nequissimos nummus acceptis ius ac fas omne delere.

125) Cf. Dio Cassius, 37, 45 et 46. Sueton in Caesare c. 6 et int. ad hh. II.

126) Cic. de offic. 3, 31 et 32. Cf. 1, 13 et Beier p. 393.

127) De leg. 2, 9. Cf. Gellius 7, 18. Val. M. 1, 3.

128) Ann. 1, 73.

dictum Tiberii refert, deorum iniurias diis curae esse. Eadem fere leguntur in codice Iustiniano ¹²⁹⁾: iurisiurandi contempta religio deum ultorem habet.

At impietas publice castiganda et exterminanda existimabatur peregrinae religionis cultus, quo et dii domestici offenderentur, utpote neglecti vel pro infirmis declarati, et civitatis status turbaretur ¹³⁰⁾.

Rectores enim reipublicae Romanae bene senserunt, morum integritatem et per hanc civitatis salutem pendere e religionis indole, quae quidem in singulo aequae atque in populis principium est et finis omnis morum culturae. Ea autem religionis genera potissimum sunt reprobata, quae lascivia, libidine, effraenata licentia, immoderato aestu, quo hominum animi perturbarentur et quasi ebrii bacharentur, vel incondito quodam strepitu et clamore mentis tranquillitatem tollerent et virtutem infringerent.

Sacra magica nunquam non et per leges et per senatusconsulta sunt prohibita ab aditu ad rempublicam ¹³¹⁾. M. Agrippa aedilis sub Augusto astrologos et τοὺς γόητας ex urbe expulit ¹³²⁾. Ad γόητας

¹²⁹⁾ C. 2. C. de rebus creditis. Num haec constitutio de omni periurio, vel potius de certa aliqua specie intelligi debeat, hac de re disputatum est inter viros doctos. Cf. Cuiacii observ. 2, 19. 8, 7. 13, 3 et Neues Archiv d. Gr. R. B. 8, p. 715. De iureiurando v. Briss. de form. l. 8, c. 1 sq. potissimum c. 8 et 15.

¹³⁰⁾ Dio Cassius 52, 36. Cf. Liv. 4, 30.

¹³¹⁾ Serv. ad Virg. Aen. 3, 90. 4, 493.

¹³²⁾ Dio Cass. 49, 43.

haud dubie et Magi sunt referendi (Pollux ¹³³) γόητες, μάγοι). Sub Tiberio facta sunt de mathematicis magisque Italia pellendis senatus-consulta ¹³⁴). Dio Cassius, Tiberii iussu Magos, Astrologos aliosque, qui quocunque nomine divinationes exercerent, necatos esse scribit ¹³⁵). At magi nihilominus Romae resederunt. Nero matre occisa facto per Magos sacro evocare manes et exorare tentavit ¹³⁶). Fuisse in Iuliano memoriae prodidit Aelius Spartianus ¹³⁷), hanc amentiam, ut per magos pleraque faceret, quibus putaret vel odium populi deliniri, vel militum arma compesci. In Pauli receptis sententiis haec traduntur ¹³⁸): Magicae artis conscios summo supplicio affici placuit, id est bestiis obiici aut cruci suffigi. Ipsi autem magi vivi exuruntur ¹³⁹). Libros magicae artis apud se neminem habere licet, et si penes quoscunque reperti sunt, bonis ademtis ambustisque (combustis) his publice in insulam deportantur: humiliores capite puniuntur. Non tantum huius artis professio, sed etiam scientia prohibita est ¹⁴⁰).» Eadem ratione a primis reipublicae temporibus interdictum est vaticinio et praedictione. Atilius Praetor edixit, ut quicunque libros vati-

¹³³ 7, 188.

¹³⁴) Tacit. ann. 2, 32.

¹³⁵) Dio C. 56, 15.

¹³⁶) Sueton. in Nerone c. 34. Cf. Plinius 30, 2.

¹³⁷) Iulius Iulianus c. 7; cf., quae Casaubonus ad h. l. de *ἐνοπτομαρτεία* attulit.

¹³⁸) . 17, lib. 5, tit. 23.

¹³⁹) Lucian. in Asino, c. 54.

¹⁴⁰) Cf. Ammianus Marcell. 26, 3. 28, 1.

cinis precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes litterasque ad se ante Calendas Aprilis deferret ¹⁴¹).

Secundum consulis orationem apud Livium ¹⁴²) magistratibus maiorum aetate negotium datum, ut tales libros comburerent, id quod seriori tempore statutum est de scriptis haereticorum, ut Arrianorum Manichaeorum et aliorum ¹⁴³). Cornelius Hispalus praetor (a. u. c. 614) Chaldaeos abire ex urbe atque Italia iussit. Augustus vaticinia et praedictiones (a. u. c. 761) severe vetuit ¹⁴⁴). Secundum Pauli receptas sententias ¹⁴⁵), «non tantum divinatione aliquis sed ipsa scientia eiusque libris melius fecerit abstinere.» Ulpianus in collatione legum Mosaicarum et Romanarum (titulo decimo quinto) exscriptus, quaesitum dicit, utrum scientia huiusmodi hominum puniatur, an exercitium et professio.

Supervacaneum videtur, fusius exponere de senatusconsultis, utpote in vulgus notis, quibus propulsatus est et repressus Bachi cultus, in quo inter ululatus, inter cymbalorum et tympanorum pulsum viri velut mente capta cum iactatione fanatica corporis vaticinarentur, matronae Bacharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus

¹⁴¹) Liv. 25, 1. Cf. 4, 30.

¹⁴²) 39, 16. Cf. 40, 30.

¹⁴³) V. Schulting. ad Pauli rec. sent. §. 18, 5. 23 et p. 788 in iurispr. Anteiust.

¹⁴⁴) D. C. 56, 25. De vaticinatoribus et mathematicis eorumque poena v. Pauli rec. sent. 5, 21 et coll. leg. M. et Rom. tit. 15, Schulting. ad hh. 11. et Godofred. ad c. 4 C. Theod. de malef. et mathem.; Lips. ad Tac. ann. 2, 32.

¹⁴⁵) §. 4, lib. 5, tit. 21.

decurrerent ad Tiberim, demissasque in aquam faces integra flamma efferrent 146).

Druidarum religionem apud Gallos, dirae immanitatis, et tantum civibus ab Augusto interdictam Claudius penitus abolevisse dicitur 147). Plinius 148) hoc ad Tiberium refert. Quapropter aut alteruter scriptor errasse, aut lectio apud Plinium non sana esse videtur. Lipsius 149) Tiberium in urbe tantum, Claudium in Gallia ipsa hanc superstitionem sustulisse existimat. At ita Suetonius cum Plinio conciliari non potest, nam nec verba horum scriptorum huic sententiae favent, nec verisimile est, Claudium in Gallia Druidarum religionem sustulisse. Hanc etiam post Claudium in usu fuisse, patet ex Tacito 150) et Lampridio 151).

Praeter Druidarum religionem sacra Aegyptia et ante Augustum (a. u. c. 535 et 700 152) et ab Augusto eiecta dicuntur 153). Sub triumviris erant permissa 154). De his ipsis sacris et Iudaicis pellen-
dis actum quoque sub Tiberio est 155). Bynkershoek in libello de

146) Liv. 39, 10–16.

147) Sueton. in Claudio c. 25.

148) H. n. 30, 1.

149) Ad Tacitum an. 12, 42.

150) Ann. 14, 30.

151) Alex. c. 60. Cf. Salmasius ad h. l.

152) D. C. 40, 47 et Reimarius ad h. l.

153) Dio C. 53, 2. 54, 6.

154) D. C. 41, 15.

155) Tacit. ann. 2, 85; et Lipsius atque Ernesti ad h. l.; Iosephus, 18, 4; Bynkershoek de religione peregrina, op. T. I, p. 416; Boettiger Sabina T. I, p. 233.

religione peregrina stāuit, diis peregrinis privatim sacra fieri potuisse, nisi cultus eorum fuerit interdictus. Si sententia haec est, deos peregrinos, a quolibet potuisse privatim coli exceptis iis, de quibus singulatim et nominatim aliter cautum sit, haud dubie falsa est. Reipublicae enim intererat, ne civium animos invaderet religio, quae a publice recepta dissideret, et singulorum mores corrumperet et depravaret. Quare in sc. de Bachanalibus legitur: «Sacra inde voto (vel de voto) ne quisquam fecisse vellet, neve in publico neve in privato (cf. Liv. 39, 18 in fine: ne qua Bachanalia Romae neve in Italia essent. Si quis tale sacrum solenne et necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se id omittere posse, apud praetorem urbanum profiteretur, praetor senatum consuleret, si ei permissum esset, quum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset). Sunt sane in Livio loci, quibus de eo potissimum agitur, ne quis in publico sacrove loco sacrificet novo aut externo ritu (Liv. 25, 1) attamen alio loco constituitur: «ne quis, qui Bachis initiatus esset, coisse aut convenisse causa sacrorum velit, aut quid talis rei divinae fecisse», (39, 14) et capite decimo sexto: omnem disciplinam sacrificandi praeterquam more Romano abolerent magistratus. Cicero de legibus 156)

praecipit: Separatim nemo habessit deos; neve novos, sive advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto. Igitur tantum deos peregrinos, qui fuerint publice adsciti, privatim colere licitum est ¹⁵⁷⁾.

III.

Magna apud Romanos intercessit differentia inter poenam pecuniariam (multam) et omnem aliam, qua non patrimonium sed persona afficeretur. Civis, qui in hanc ultimam incurreret, ceteris non amplius par, sed in inferiore loco positus habebatur, cum eo ipso quandam honoris iacturam faceret, quod non solum pecunia, sed etiam persona poenae subiiceretur. Quare cum eiusmodi poena semper etiam aliorum iurium amissio erat coniuncta. Videmus hic arctam inter existimationem et iura civitatis necessitudinem. Civis integrae famae plena habet civitatis iura, si autem existimatio ex supplicio, (non ex animadversione censoria), quidquam detrimenti passa est, civitatis etiam iura non sunt illaesa. Dici itaque potest, quantum quis existimationis, tantum iuris habet, et vice versa quantum iuris, tantum existimationis. Persona igitur et bona in censendis poenis sibi sunt quodammodo opposita, licet res, quatenus in ipsa voluntas homines expromitur, alias a persona non disiungatur. Primus

¹⁵⁷⁾ Cf. D. C. 40, 47 et interpr. ad h. l.

qui de discrimine inter multam et poenas existimationis accuratius exposuit, quantum equidem scio, est Marezollus in egregio libro (*über bürgerliche Ehre* p. 106). Recte quoque observavit ¹⁵⁸⁾, multam eatenus dici poenam, quatenus cum infamia est coniuncta. Id quod tantum ex singulari causa obtinuit. Errare igitur Birnbaumius ¹⁵⁹⁾ videtur, qui statuit, mulctam tunc appellatam esse poenam, quando sit certa et legibus statuta. Nulla idonea causa subesse videtur, cur poena pecuniaria diverso nomine insigniatur, prout certa, vel incerta est. De re ipsa paulo post fusius exponetur. Silentio autem non praetermittendum est, multam et poenam eodem sensu dici, ubi accuratior loquendi usus non observatur. Alias semper mulcta poenae opponitur. Cicero de legibus ¹⁶⁰⁾: cum magistratus iudicassit irrogassitve, per populum multae, poenae certatio esto. Cicero ad Atticum ¹⁶¹⁾ ex rogatione quadam tribunitia: ob eam rem poenae multaeve sit eius hac lege nihil rogatum. Livius ¹⁶²⁾: in multa temperarunt tribuni, quum capitis anquisissent, et alio loco ¹⁶³⁾; tribuni plebis omissa multae certatione rei capitalis Postumio diem dixerunt. Poenam pecuniariam ubique dici multam, vel aes multaticium, locis supra allatis ita demonstratum

¹⁵⁸⁾ P. 109.

¹⁵⁹⁾ N. Archiv d. Gr. R. T. XIII, p. 541.

¹⁶⁰⁾ 3, 3.

¹⁶¹⁾ L. 3, ep. 23.

¹⁶²⁾ 2, 52.

¹⁶³⁾ 25, 4. Cf. 26, 3.

est, ut locis aliis super aliis cumulandis facile supersedere possimus. Diversis populi iudiciis, tributis et centuriatis multae et poenae certatio eatenus erat attributa, quatenus in tributis plerumque multa est irrogata, in centuriatis autem iam e legibus sacratis de capite civis sententia ferebatur. Tam moderata iudicia populi a maioribus constituta esse scribit Cicero ¹⁶⁴⁾, ut ne poena capitis cum pecunia coniungatur. Cicero hic potissimum interdictionem aquae et ignis legibus quaestionum perpetuarum constitutam in mente habere videtur. Nam bona damnatorum diis consecrata et quoque publicata fuisse, exemplis demonstrari potest, et iam antea monuimus. Missio in possessionem quoque concessa erat, si quis exilii causa solum verteret ¹⁶⁵⁾ et absens non defenderetur ¹⁶⁶⁾. Exulantibus bona non fuisse erepta patet ex Suetonio ¹⁶⁷⁾: quum locupletes eo facilius scelere se obligarent, quod integris patrimoniis exulabant, paricidas, ut Cicero scribit, bonis omnibus, reliquos dimidia parte multavit.

Multa vario modo poterat constitui: singulari aliqua lege quae certam aut incertam multam praefiniret. Exemplum incertae est in lege illa apud Festum ¹⁶⁸⁾ de ponderibus eum: «qui pondera modiosque

164) Cic. pro domo c. 17. Cf. D. H. 4, 5 et 42. Liv. 25, 4: videri Postumium in exilio esse, bonaque eius venire.

165) Cic. pro Quinctio c. 19.

166) Fr. 13, 42. 4.

167) In Caesare c. 42.

168) Publica pondera.

vasaque publica modica minora maiora faxit iussitve fieri, dolumque adduit, quo ea fiant, magistratus multare liceto. Exempla certae multae exhibentur tabula Heracleensi ¹⁶⁹⁾, lege Licinia de modo agrorum ¹⁷⁰⁾, lege de aquaeductibus ¹⁷¹⁾, lege quae vocatur multaticia ¹⁷²⁾, lege Mamilia ¹⁷³⁾, constitutione quadam codicis Theodosiani de metatis ¹⁷⁴⁾, lege agraria, quam Caius Caesar tulit adversus eos, qui terminos statutos moverint dolo malo ¹⁷⁵⁾, et aliis legibus. Deinde multa et moribus potest constitui, quatenus huius irrogatio ob crimina

169) C. 1, 6. 7, 8 in fine.

170) Mille nummi multa esto. Gellius 7, 3.

171) Brissonius de formulis lib. 2, c. 21: quicumque — rivos, specus, fornices — sciens dolo malo foraverit, ruperit, forare rumpere curaverit, is populo Romano C. millia dare damnus esto. Cf. c. 81: In senatusconsulto de aquaeductibus sexto: si quis adversus ea commiserit, in singulas res in dena millia damnas esset, ex quibus pars dimidia praemium accusatori daretur — pars altera dimidia in aerarium redigeretur.

172) V. Dirksen über die Anwendung der Formen des Civilprocesses auf Gegenstände des Strafrechts in huius Beiträgen p. 199 et 216.

173) Brissonius 2, 26: si quis adversus ea fecerit, is in terminos singulos, quos eiecerit, locove moverit sciens dolo malo HS. XXV. in publicum — dare damnus esto — eiusque pecuniae, quod receptum erit, partem dimidiam ei cuius opera maxime is condemnatus erit, partem dimidiam in publicum redigito.

174) C. 5. Theod. de metatis: decem librorum auri mulcta ferietur.

175) Fr. 3 pr. de termino moto: in terminos singulos, quos eiecerint locove moverint quinquaginta aureos in publico (publicum) dari iubet et eius actionem petitionem ei, qui volet, esse iubet. Poena appellatur pecuniaria, alio autem loco (fr. 1 et §. 1, fr. 3 cod. tit.) multa pecuniaria. Poena, quae in eos constituitur, qui sine venia patronum in ius vocaverint (fr. 25 de ius vocando, cf. Gaius 4, §. 46 et Dirksen l. l. p. 199) nulla alia est, nisi multa, h. e. damnum sine infamia.

quaedam in comitiis tributis erat concessa; in his causis variabat multa, ut supra demonstravimus. Denique a magistratibus pronuntiatur, si quis dicto eorum non paruerit. In quibusdam legibus ut in tabula Heracleensi, in lege agraria Caesaris, et in aliis, quas in notis exscripsimus, praescriptum invenimus, cuivis multae petitionem liberam esse, quam sacramenti actione vel iudicio recuperatorio fieri posse, recte monet Dirksenius ¹⁷⁶). Utrumque pro rei natura locum non habet, si vel populus in comitiis tributis, vel magistratus pro imperio aliquem multae condemnaverit. Utcunque autem multa fuerit dicta, primis saltem temporibus nullam ignominiam adiunctam habebat. Siccus ¹⁷⁷) Romilio ideo tantum multam irrogasse dicitur, ut patricii remissius faverent reo ἐνθυμηθέντες, ὅτι εἰς ἀργύριον ζημιώσεται ὁ ἄλλος, καὶ εἰς οὐδὲν ἕτερον, καὶ τοῖς δημοτικοῖς ἢ πρὸς τὴν τιμωρίαν ὁρμὴ προθυμοτέρα μήτε ψυχῆς ἄνδρα ὑπατικὸν μήτε πατρίδος ἀποστεροῦσα. Modus multae tantum magistratibus at nec legibus, nec iudiciis populi praescriptus fuit, in quibus ex moribus crimina plecterentur. Ius mulctam dicendi et pignora capiendi, ex

¹⁷⁶) L. l. Iudices in quaestionibus perpetuis, qui tantummodo ita sententiam ferre possent, ut reum vel absolverent, vel condemnarent, vel non liquere pronunciarent, de litis aestimatione iudicare nequisset per se clarum est. Nam in litis aestimatione summa pecuniae, quae persolvi debeat est exquirenda. Id quod fieri nequit illo sententiae ferendae modo, qui admodum arctis limitibus circumscriptus est. Recuperatores lites aestimasse Gronovii sententia est (ad Tac. ann. 1, 74), qui in hanc rem multos locos e Plinii epistolis excitat. Gronovii explicatio Dirksenium effugisse videtur.

¹⁷⁷) D. H. 10, 49.

imperio magistratuum profectum est, et iam Romulus dictione ovium et boum non vi et supplicio coercuisse fertur 178).

Duae hac de re extant leges, et quae modum multae definiverit, et quae aestimationem pecorum in multae dictione constituerit. Quisnam hanc, et quisnam illam rogaverit, hac de re non eadem est scriptorum sententia. Si Ciceroni fides est habenda, de modo multae tulerunt Tarpeius et Aternius (seu Aterius). Annis post ea XX ex eo, quod L. Papirius et P. Pinarius censores multis dicendis vim armentorum a privatis in publicum averterant, levis aestimatio pecudum in multa lege C. (L.) Iulii, P. (L.) Papirii consulum est constituta 179). Cum prima lege modus sit statutus multae, ius huius dicendae antea latius patuisse, et quanta diceretur in arbitrio magistratuum positum fuisse videtur. Valerium Publicolam multam quinque boum et duorum ovium in dicto non audientes constituisse Plutarchus testatur 180). Attamen Plutarchus, quae in singulari causa est dicta, multam ex lege quadam repetere videtur. Nam alias gravissima multa duorum ovium et triginta boum esse fertur 181). In Dionysio Halicarnassensi pro δύο βόας καὶ τριάκοντα πρόβατα legendum esse: δύο πρόβατα καὶ τριάκοντα βόας iam vidit Brissonius 182). Dionysius, qui sibi ipse non

178) Cic. de rep. 2, 9.

179) Cic. de rep. 2, 35. V. Liv. 4, 30.

180) Public. c. 11.

181) Gellius 11, 1. Festus: multam; peculatus; aestimata; ovibus.

182) Antiq. sel. p. 6 ed. Trell.

constat, et modum multae iam Sp. Servilio et A. Virginio consulibus statutum esse scribit¹⁸³⁾, a ceteris scriptoribus eo discrepat, quod pecuniariam poenam abrogatam et ad certum ovium numerum translata esse tradit¹⁸⁴⁾. Idem narrat (a. u. c. 302) legem latam esse, qua potestas multae dicendae omnibus magistratibus sit facta, cum antea tantummodo consulibus tributa fuisset¹⁸⁵⁾. Consules etiam senatoribus, qui tardius in senatum venissent, vel omnino non venissent, multam irrogabant¹⁸⁶⁾. De iure multae dicendae sub Nerone constitutum est¹⁸⁷⁾: «ne multam a tribunis dictam quaestores aerarii in publicas tabulas ante quatuor menses referrent, medio tempore contradicere liceret, deque eo consules statuerent. Cohibita arctius et aedilium potestas, statutumque, quantum curules quantum plebei pignoris caperent, vel poenae (multae) irrogarent». Ceterum et pontifices ius multae dicendae habuere, idque ex Numae legibus aequè adversus sacerdotes, atque in privatos. Dionysius: καὶ εἴ τινας αἰσθωνταὶ μὴ πειθομένους ταῖς ἐπιταγαῖς αὐτῶν, ζημιοῦσι πρὸς ἕκαστον χρῆμα ὀρῶντες¹⁸⁸⁾. Plinius: «multatio quoque non nisi ovium boumve impendio dicebatur: non omittenda priscarum lege benevolentia. Cautum est, ne bovem, prius-

183) 9, 27.

184) 9, 27.

185) 10, 50.

186) Cic. Philip. 1, 5.

187) Tacit. ann. 13, 28.

188) 2, 73. Cf. Cicero Philipp. 11, 8; Liv. 37, 51. 40, 42. Epit. 47 et interp. ad hh. 11.

quam ovem, nominaret, qui indiceret multam» 189). Qui igitur dicto non audiens erat, levioris primum multae condemnatur, et tum demum si iteratus iussus effectu careret, gravioris 190). Ab omni autem multae dictione ad populum provocare licebat 191), etiam ab ea, quae a pontificibus proficiscebatur, ut loci e Cicerone et Livio excitati satis probant.

Praeter ius multam dicendi in eos, qui iussa et interdicta neglexerint, quibusdam legibus, ad politiam, quam nos vocamus, spectantibus, multae dictio est demandata magistratibus, e. g. curatoribus aquarum, vel si nemo curator sit, praetori peregrino, id quod factum est lege de aquaeductibus. Pro iure edicendi, quo gaudebant magistratus, ea quoque, quae ex muneris sui rationibus iuberent vel vetarent, multa eaque promulgata sancire, et contra praeceptorum suorum negligentes munire poterant. Id quod prae aliis expetit in praesides provinciarum, quibus pro officiorum suorum multiplici causa permulta erant expedienda et praescribenda, ut ex scriptoribus historiae Romanae, et ex titulo Pandectarum de officio praesidis satis elucet.

Quae in iure Iustiniano de multa leguntur, ea potissimum ad ius magistratuum spectant, eos plectendi, qui eorum iussis non morem

189) 18, 3.

190) Gellius 17, 1.

191) D. H. 2, 19.

gerant. Ulpianus ¹⁹²⁾: «his datur multae dicendae ius, quibus publicum iudicium est (alio loco ¹⁹³⁾: quibus iudicatio data est) et non aliis, nisi hoc specialiter his permissum erit». Quamobrem a procuratoribus principis, a rationalibus vel procuratoribus reipublicae ab iudicatur, quippe qui nec imperium nec iurisdictionem habeant ¹⁹⁴⁾. Duumviros in urbibus Italicis iure multam dicendi gavisos esse, probat Savinius ¹⁹⁵⁾. Locis ab eo laudatis addi potest Siculus Flaccus de conditione agrorum: Regiones dicimus, intra quarum fines singularum coloniarum aut municipiorum, magistratibus ius dicendi coercendique est libera potestas. Ex Taciti loco supra laudato patet, modum multae pro dignitate et potestate magistratuum esse definitum. Praefecti igitur praetorio maiori multa dicenda antecedunt praesidibus provinciarum, et hi «ceteris spectabilibus iudicibus, iisque qui vice principis administrationis gubernacula susceperunt ¹⁹⁶⁾. Duo potissimum fragmenta in pandectis differentiam inter poenam et multam illustrent. (Fr. 131, et fr. 244 d. V. S). Primo loco multa specialis peccati esse fertur, idque haud dubie ideo, quod in eos dicitur, qui magistratuum imperio non obtemperaverint. Quapropter ex eorum

192) §. 8, fr. 1, 5. 1.

193) Fr. 131 d. V. S.

194) C. 2 et 3. C. de modo multarum.

195) Geschichte des Röm. Rechts im Mittelalter T. I, p. 38; Bethmann Hollweg Handbuch des Civilprocesses T. I, p. 125, Not. 23. Cf. Trell ad Briss. ant. sel. p. 97.

196) C. 2 et 3. C. de modo multarum.

arbitrio pendet, ita ut remitti possit ¹⁹⁷⁾, id quod non concessum fuit in poena legibus constituta. Multa fuit incerta, attamen fieri potuisse, ut lege aliqua certo definiretur, indicant verba ultima laudati fragmenti (244): «multae sunt incertae, quia eius iudicis potestas est, quantam dicat, nisi lege constitutum est, quantam dicat.» Difficilius explicatu est, quisnam sit sensus verborum, quae sequuntur: «de poena provocatio non est, simul atque enim quis victus est eius maleficii, cuius poena est statuta, statim ea debetur, at multae provocatio est, nec ante debetur, quam aut est non provocatum, aut provocator victus est.» Provocationem etiam in rebus criminalibus, exceptis quibusdam causis, ab Augusti aetate obtinuisse, satis notum est, attamen quaeri potest, num a iudiciis publicis, quippe quibus loco populi iudices sedent, provocari potuerit. Suetonius in Augusto ¹⁹⁸⁾: appellationes quotannis urbanorum quidem litigatorum praefecto delegavit urbis, at provincialium consularibus viris, quos singulos cuiusque provinciae negotiis praeposuisset. Dio Cassius ¹⁹⁹⁾ varios magistratus, at neutiquam iudicia publica commemorat, a quibus provocatio ad principem sit concessa. Maecenas in oratione, qua consilio suo Augustum adiuvat in principatu constituendo, hanc quoque sententiam pronunciat: nemo ita summam iudicandi potesta-

197) Frag. 6, §. ult. de off. praesid.

198) C. 33. Cf. Conradi ius prov. §. 56.

199) 52, 33.

tem habeat, quin ab eo provocari possit, attamen tantummodo magistratus in mente habere videtur. Sub Nerone cautum est, teste Suetonio ²⁰⁰⁾, ut omnes appellationes a iudicibus ad senatum fierent. At Tacitus ²⁰¹⁾ tantummodo provocationes a privatis iudicibus ad senatum memorat. Utrumque historicum coniungendum esse, ut alter ab altero omissum tradat, post Cuiacium ²⁰²⁾ statuit Bachius ²⁰³⁾. At haec sententia in dubium vocari potest, cum nusquam potestas populi sublata et imperio principum subiecta dicatur. Hoc autem factum fuisset, provocatione a iudiciis populi ad principem concessa. Dubitari etiam potest, num Domitianus provocationem a centumvirali iudicio ad principem permiserit, quod enim *ambitiosas* centumvirorum sententias rescidit, non facile iustam rationem dixeris. In Pauli receptis sententiis ad legem Iuliam de vi publica et privata ²⁰⁴⁾ legitur: Lege Iulia de vi publica damnatur, qui aliqua potestate praeditus antea ad populum, nunc ad imperatorem appellantem necarit, necarive iusserit, torserit, verberavit, condemnaverit, inve publica vincula duci iusserit ²⁰⁵⁾. Hic autem sermo est de magistratibus, qui imperio suo abutantur, non de sententia in iudiciis publicis lata. Provocatio ab

²⁰⁰⁾ In Nerone C. 17.

²⁰¹⁾ 14, 28 et Lips. h. l.

²⁰²⁾ Obser. 2, 33.

²⁰³⁾ Hist. iur. Rom. p. 356 ed. Stockmann.

²⁰⁴⁾ §. 1, 5. 26.

²⁰⁵⁾ Cf. f. 7 ad legem Iuliam de vi publica.

haec ad populum non videtur concessa fuisse. Nam quaestiones perpetuae loco populi sunt constitutae. Antonius²⁰⁶⁾ legem promulgavit, ut et de vi et de maiestate damnati ad populum provocent. Talem legem legibus de quaestionibus perpetuis repugnare, e verbis Ciceronis elucet quaerentis: haec utrum tandem lex est, an legum omnium dissolutio? et paulo post: non igitur provocatio ista lege datur, sed duae maxime salutares leges et quaestiones tolluntur. Itaque dubium esse videtur, num Paulus de iudicatis ex accusatione loquatur, nam paragrapho subsequente, excipiuntur iudicati et confessi. Vera igitur videtur sententia Schultingii²⁰⁷⁾, affirmantis, hanc appellationem multum differre ab ea, quae post sententiam interponatur. In alia discedere videtur Waechterus²⁰⁸⁾.

Quod appellatio maleficii condemnatis patere passim in pandectis dicitur, causis exceptionum non additis, pro argumento ad contrariam sententiam confirmandam haberi non potest; nam, ut Ulpianus tradit, et a senatu appellare non licuit, quod oratione Hadriani effectum est²⁰⁹⁾. Ordo autem iudiciorum publicorum sub Iustiniano obsolevit, quare nulla causa suberat, cur in pandectis singularim de appellatione a iudiciis publicis exponeretur. Fortasse igitur

206) Cic. Philipp. 1, 9.

207) De recusatione iudicis c. 4, p. 18.

208) Revision der Lehre von dem Verbrechen der Gewaltthätigkeit p. 32 et 41; neues Archiv des Cr. Rechts T. XIII.

209) Cf. Conradi ius prov. §. 59.

iudicia publica in mente habuit iurisconsultus, ad haec enim potissimum pertinent poenae certo constitutae, de quibus Paulus (ad Labeonis libros *πεισανών*) loquitur, nisi is loci laudati sensus est: quoniam legibus poena est definita, criminis convictus provocare nequit, lex enim provocatione mutari non potest, aliter se vero res habet cum multa, quae ab arbitrio magistratum pendet. Provocatione enim effici potest, ut multa a superiori magistratu mutetur ²¹⁰). Eodem fortasse redit sententia Papiniani ²¹¹): facti quidem quaestio in arbitrio est iudicantis, poenae vero persecutio non eius voluntati mandatur, sed legis auctoritati reservatur. Hunc ipsum locum Schultingius ²¹²) ad iudicia publica refert.

Multa a magistratibus dicta «famae damnum non irrogat» ²¹³), alia ratio fuit poenae pecuniariae, quae quaestionum perpetuarum iudicio irrogaretur, licet, ut iam diximus, pecuniae condemnati in comitiis tributis nullam infamiam subirent. Quare multi ex his functi sunt magistratibus et ad summos honores evecti ²¹⁴). Attamen fieri non potuit, quin, qui in iudiciis populi poenas dedisset, aliqua macula existimationis laboraret, nisi fortasse insons et partium studio victus

²¹⁰) Fr. 2, 49. 3.

²¹¹) Fr. 1, §. 4 ad Sc. Tarpill. Cf. fr. 15 ad municip.

²¹²) De rec. iud. p. 80, sed vide Birnbaum. über die richterliche Willkür bei absolut unbestimmten Strafgesetzen; neues Archiv d. Cr. R. B. 13, S. 553, Not. 39.

²¹³) C. 1. C. de modo multarum.

²¹⁴) Marezoll. l. l. p. 125.

haberetur. Igitur iam lege Calpurnia ²¹⁵⁾, qua prima quaestio est constituta, sancitum videtur, ut condemnatus quadam ignominia notaretur. In iudices enim legi non poterat. Existimationis deminutionem quandam per sententiam in quaestionibus perpetuis latam inferri eo magis rei conveniens erat, quod leges iudiciorum publicorum spectarent ad delicta perpetrata dolo, non imprudentia.

IV.

Apud multos populos poena, potissimum in causa caedis perpetratae, non per civitatem, et quos haec constitueret magistratus infligebatur, sed ultione privata exercebatur. Quae quidem non speciem iustitiae exhibet, quippe quae communi civitatis voluntate, id est lege nititur, sed affectionis animi ira commoti, et arbitrii. Eatenus quasi umbra quaedam iustitiae in eiusmodi vindicta conspicitur, quatenus lege declaratur, sicarium praesidio iuris ita excidere, ut familia interfecti, non quivis alius, illum morti dare possit, simulque non quaevis dirae vexationes in reum conceduntur. At apud Romanos ab antiquissimis temporibus arbitrio singulorum poena exempta fuit, et potius eorum administrationi demandata, qui voluntatis publicae erant interpretes et effectores. Semper enim haec regula obtinuit, et legibus sacratis et

215) Dirksen Beiträge S. 203 et 208 et Klenze ad leg. Serv. p. 40.

duodecim tabulis confirmata, neminem indicta causa puniri posse. Igitur apud Romanos, ut his verbis utar, poena nunquam immediata, sed semper mediata (vermittelt) et obiectiva fuit, id quod eorum ingenio quam maxime convenit, quippe qui non animi impetu, et sensuum imperio, sed notionibus iisque ad rationem compositis regerentur. At Dirksenius ²¹⁶⁾ aliter statuit, cuius argumenta non iusta et vera esse videntur. Quod enim ab Amulio Numitori Remus ad supplicium deditur, qui in agrum illius impetum fecerat, et inde praedam egerat, id ideo factum esse videtur, quod et Remus a Faustulo pastore susceptus et educatus civis iuribus careret, et nemo inveniretur, qui pro ipso intercederet et damnum resarciret. Ipsam autem Livii narrationem, pro fabulosa temporum vetustate et caligine, non multum auctoritatis et fidei habere, per se intelligitur. Deinde autem etiam legibus duodecim tabularum constitutum est, ut fur manifestus laeso addiceretur, vel loco adiudicati esset ²¹⁷⁾. Haec autem addictio legibus statuta, et per magistratus facta nemo exemplum vindictae privatae habere potest. Si autem ex principiis iuris Romani filiusfamilias ob delictum commissum noxae dari potest, ratio huius instituti non in eo est quaerenda, quod, qui patnaverit noxiam vindictae privatae tradendus sit. Nam et actio est instituenda, et reus tam diu tantum detinetur, quoad damnum datum restituatur. Res

216) Ueber die Cr. Jurisd. des R. Senats p. 101 cf. Zachariae Sulla. Abthl. 2, p. 119.

217) Gaius 3, 89.

potius ita se habere videtur. Si quis factum, ad quod erat obligatus, non praestaret, secundum praecepta iuris Romani antiqui, pro natura obligationis in personam directae, ius aliquod in hanc ipsam detinendam nascebatur. Quapropter aeris confessi et iudicati a creditoribus in vincula duci poterant, si non solverent debitum. Lege duodecim tabularum, qua talio ob membrum ruptum constituitur, nihil proficitur ad vindictam privatam probandam. Talionem enim non pro lubitu a laeso exerceri potuisse, sed magistratum adeundum fuisse, non est, quod demonstremus. Fragmentum autem Catonis apud Priscianum ²¹⁸⁾: si quis membrum rupit, aut os fregit, talione proximus cognatus ulciscitur, ad legem duodecim tabularum non pertinere iam Ausonius Popma in notis ad h. l. recte observavit, ossi enim fracto non talio, sed poena pecuniaria erat constituta, et ob membrum ruptum laeso, non cognatis talio erat permissa ²¹⁹⁾. Alia autem quae vir doctissimus affert argumenta, mihi plane ad rem non pertinere videntur. Eo enim, quod plebs decemviros sibi dedisse postulavit, eosque igni concremare minata est, nihil efficitur, nisi hoc: plebeios efflagitasse, ut ipsis decemviri, pro hostibus reipublicae declarati, eadem ratione permitterentur, atque cives, quos respublica eiurasset, a patre patrato hosti tradebantur. Ceterum iusto iudiciorum ordine de decemvirorum crimine est actum, ita ut ex illis postulatis,

²¹⁸⁾ Lib. 6, p. 710.

²¹⁹⁾ Cf. Ev. Otto in praef. ad T. III, thes. p. XXII, et Dirksen. Uebersicht p. 517.

ad quae ira plebis delapsa est, nulla regula repeti possit. Quae autem affert Dirksenius de suppliciis populorum, qui a Romanis defecerint, ea tantum probant, defectionis auctores pro proditoribus esse habitos et castigatos esse. Hoc ipsum autem et posterioribus temporibus obtinuit, quibus etiam ex Dirksenii sententia cessavit vindicta privata. Quomodo autem inde quidquam concludi possit ad vindictam privatam civibus Romanis permissam non video. Huius omnino nulla extant vestigia, et nullum in historia Romana invenitur exemplum odii inter familias e nece cognatorum suscepti. Nusquam quoque ille hostilis sensus significatur, quo superstites interfecti poenas a sicario sumere sibi religioni ducant. Gravissimum argumentum pro nostra sententia exhibent illi decemviri, qui Horatio perduellionem iudicant. Si enim in causa caedis perpetratae vindicta privata obtinuisset, res nec ad regem, nec ad populum acta fuisset, nec omnino ullum iudicium locum habuisset. De vindicta privata nullo modo cogitari posse, eo evincitur et omni dubio eximitur, quod, ut Diekius satis probavit, caedes in cives admissa perduellio est iudicata. Lex horrendi carminis est: «si a duumviris provocarit, provocatione certato, si vincent, caput obnubito, infelici arbori reste suspendito.» Nullus, quantum video, explicavit, cur decemviri, ut Livius tradit, existima- verint, se ne innoxium quidem absolvere posse. Ratio haec est, quod in illa lege horrendi carminis duumviris non potestas absolvendi est concessa, si non vincent. In formulis iudiciorum a Gaio propositis fere ubique legitur, si paret condemna, si non paret, absolve. Duumviri

illi, ut hoc quasi in transcurso moneamus, sunt quaestores parricidii, qui ab Niebuhrio et aliis ut Schuberto ²²⁰⁾ confunduntur cum quaestoribus, qui hic illic accusationes movisse dicuntur. Duumviri iudicant, igitur sententiam ferunt, quapropter provocatio ad populum est permissa, at ab accusatione nulla provocatio locum obtinet. Duumviri iudicant in causa et Manlii ²²¹⁾ et Rabirii ²²²⁾ quorum ultimus perduellionis condemnatus ad populum provocat, atque in comitiis a Cicerone defenditur. Qui autem Cassio diem dicunt quaestores ²²³⁾, non sunt duumviri, sententiam enim non ferunt, sed populus.

V.

Quod ad vicissitudines attinet, quas poenarum ratio temporis progressu subierit, ex asperitate quadam sensim ad lenitatem est traducta. Videmus quomodo illi cruciatus, qui per sensus et corporis dolores menti metum iniiciunt, exulta aetate aliis malis mutantur, quae non tam in corporis vexationibus, quam in existimatione tollenda vel minuenda versentur. Ex Ciceronis sententia leges duodecim tabularum pauca tantummodo crimina capitali supplicio sanxerunt, attamen

²²⁰⁾ De aedilibus p. 133.

²²¹⁾ Liv. 6, 20.

²²²⁾ V. arg. ad orat. p. Rab.; Suetonius in Caes. c. 10; Dio Cassius 37, 26 et 27.

²²³⁾ Liv. 2, 41. Cic. de rep. 1, 35; D. H. 8, 79. Val. M. 5, 8. 2; Florus 1, 26.

minime dubium est, multis criminibus, quae ex legibus duodecim tabularum capite puniebantur, serioribus demum temporibus aliam eamque mitiorem poenam fuisse constitutam. Quin quaedam crimina publice vindicari desita sunt. Qui e. g. falsum testimonium dixisset, lege duodecim tabularum e saxo Tarpeio deiiciebatur; haec autem poena postea in desuetudinem abiisse, et demum post legem Cornelianam de falsis, quibus testamenta vel nummi corrumperentur, factum fuisse videtur, ut falsi testes in iudicium publicum adducerentur ²²⁴).

Potissima lex, qua poena aliam naturam eamque mansuetiorem induit, est lex Porcia pro tergo civium. Cicero, qui aliis locis tantummodo unam commemorat, tres extitisse ait in libris de republica ²²⁵), easque nihil novi attulisse praeter sanctionem. Hoc ultimum pertinet ad legem Valeriam Horatiam, quae, ut Livius ²²⁶) dicit, nihil ultra adiecit, quam improbe factum, si quis eum, qui provocasset, virgis caedi et securi necari iussisset. Attamen si aliis locis fides habenda est, lex Porcia etiamsi provocatum non esset, virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit ²²⁷). I. Caesar apud Sallustium ²²⁸) de maioribus ita disserit: Graecorum morem imitati

²²⁴) Cf. Scuhltz. in iurispr. Anteiust. p. 489 et 762.

²²⁵) 2, 35.

²²⁶) 10, 9.

²²⁷) Cic. pro Rabirio c. 3 et 4; in Verr. 5, 54 sq.; 62, 63 et a. 1.; Gellius 10, 3; Plinius, 7, 43.

²²⁸) Catilina c. 51.

verberibus animadvertabant in cives, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit, et multitudine civium factiones valere, circumvenire innocentes, alia huiuscemodi fieri coepere. Tum lex Porcia aliaeque paratae, quibus legibus exilium damnatis permissum.» Quum Romani cunctas fere nationes devicissent, et imperio suo subegissent, non poterat non in quoque cive, quippe qui pro sua parte maiestatem populi Romani sustinebat et quodammodo de fortuna orbis terrae sententiam ferebat, dignitatis quaedam conscientia suscitari, qua summo sibi dedecori duceret verbera inflicta, utpote ad servos non ad homines ingenuos et liberales convenientia. Legem antiquam, de capite civis tantummodo comitatu maximo ferri posse, Caius Grachus renovavit²²⁹⁾ et quidem haud dubie idcirco, quod adversus ipsam frater eius occisus fuit. Addidisse et hoc Grachus videtur, magistratum, qui civem Romanum summo supplicio afficeret, tanquam perduellionis reum in iudicio populi poenas daturum²³⁰⁾. Aliam legem, licet Dirksenius²³¹⁾ eandem esse statuatur, tulit C. Grachus, qua magistratus, qui civi indicta causa exilium irrogaverit, iudicium populi subeat. Ultima haec lex adversus Popilium est rogata, qui amicos Tiberii in exilium egerat. Popilius autem non expectato iudicio solum vertit. Octo

229) Cic. pro Rab. c. 4; in Catil. 4, 5; in Verr. 5, 65.

230) In Verrem 1, 67.

231) Plut. in Gracho c. 4; Ernest. clav. Cic. v. P. Popilius.

poenarum genera Ciceronem ²³²⁾ prodidisse Isidorus et Augustinus ²³³⁾ auctores sunt: damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, servitutem et mortem. Verbera post legem Porciam non facile in usu erant, nisi in castris ²³⁴⁾. Talio, quam decemviri in membro rupto statuerant, Ciceronis tempore haud dubie in desuetudinem abiit. Vinculis iisque perpetuis illigandos esse Catilinae coniuratos censuit I. Caesar. Vincula et ea sempiterna, ad singularem poenam nefarii sceleris inventa esse Cicero dicit ²³⁵⁾. Raro hoc genus poenae Ciceronis aetate usurpatum videtur ²³⁶⁾, idemque etiam extremum supplicium, nisi senatus in summo rerum discrimine sui officii esse putaret, conservandae reipublicae causa aliquem pro hoste reipublicae daclarare ²³⁷⁾, quem interficere fas erat. Quae quidem senatus talia decernendi potestas, legi illi quodammodo contraria, populi tantum iussu de capite civis ferri posse, non semper omni

²³²⁾ Ciceronis praeceptum: (de leg. 3, 20) ut in suo quisque vitio plectatur: vis, capite; avaritia, multa; honoris cupiditas, ignominia sancitur, nec in omni crimine observari potest, nec a Romanis observatum est.

²³³⁾ De civit. dei lib. 21, c. 11.

²³⁴⁾ Cf. Polyb. 6, 37. Lips. de milit. Rom. l. 5, dial. 18; Conradi ius prov. §. 23, not. 83.

²³⁵⁾ In Catil. 4, 4.

²³⁶⁾ Vincula, tanquam poena sceleris commissi, non confundi debent cum vinculis ad reorum custodiam comparatis, nec cum iis, quibus immorigeri erga magistratum iussa illigarentur.

²³⁷⁾ Brisson. de formulis p. 200.

dubio caruisse ²³⁸⁾, sed in disceptationem vocata videtur, ut exemplo Ciceronis a Clodio accusati et in exilium acti satis manifestum fit. Velleius Paterculus ²³⁹⁾ et Dio Cassius ²⁴⁰⁾ Clodium legem tulisse tradunt, ad praeparandam quasi Ciceronis accusationem: «qui civem indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur». In ipsa accusatione Clodii hoc Ciceroni videtur crimini datum, quod senatusconsultum de interimendis Catilinae coniuratis non sit factum, sed falso a Cicerone relatum ²⁴¹⁾, ita ut ipse indemnatos cives occiderit. Cicero ²⁴²⁾ non tam legibus, quam exemplis probare studet, mortis supplicium a senatu in coniuratos decerni posse. Quae etiam Catonis fuit sententia ²⁴³⁾: «de confessis, sicut de manifestis rerum capitalium more maiorum supplicium sumendum.

In crimine capitali extremo liberae reipublicae tempore aquae et ignis interdictio usitatissima poena fuit. Quae quidem per se non est idem supplicium, atque exilium, licet ad hoc ipsum confugere debeat, cui aqua et igni interdictum sit. Aqua et ignis sunt humida et calida, illa igitur rerum elementa, sine quibus vita duci nequit.

²³⁸⁾ Plutarch. in Tiberio Gracho c. 18. Cf. Cic. oratio pro Rabirio c. 7 sq. v. Conradi ius prov. §. 19.

²³⁹⁾ 2, 45.

²⁴⁰⁾ 38, 14. Cf. Plutarch. in Cicerone c. 30 sq. Appian. b. c. 2, 15.

²⁴¹⁾ Pro domo c. 19.

²⁴²⁾ In Catil. I, 11. 4, 4. Cf. pro domo c. 38; pro Milone c. 3 et a. 1.

²⁴³⁾ Sallust. in Catil. c. 52.

Qui igitur tecto, et usu earum rerum est exclusus, quae ex humidis et calidis composita sunt, is solum mutare debet. Libertas et civitas nemini invito eripi poterant, at concessum erat, aliquem in eam necessitatem adigere, ut civitate cederet. Cicero pro domo²⁴⁴⁾: «qui erant rerum capitalium condemnati non prius hanc civitatem amittebant, quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc est mutandi soli causa venerunt, id autem ut esset faciendum, non ademtione civitatis, sed tecti et aquae et ignis interdictione faciebant». Si igitur non idcirco cuidam aqua et igni interdictum est, ut in exilium iret, tamen effectus poenae is erat, ut non aliter vitam sustentare posset nisi exilio. Falsa haud dubie est Niebuhrii²⁴⁵⁾ sententia, existimantis, aqua et igni interdictum impune occidi potuisse. Hac de re nusquam quidquam legitur. Ipse statuit, et quidem recte, nemini invito civitatem eripi posse. Igitur aqua et igni interdictus est civis, usque dum non est receptus in eam civitatem, quo soli vertendi causa venit. Civis autem impune occidi non potest. Ceterum iura civitatis, certe ratione exercitii, aquae et ignis interdictione fuisse deminuta, negari nequit. Qui enim rerum commercio ita excluditur, ut ad victum necessaria sibi comparare non possit, is pleno civis iure non gaudet.

Sub imperatoribus non solum asperitas et saevitia in poenis recrudit, sed etiam pro diversa hominum conditione genera poenarum

244) C. 30. Cf. pro Caecina c. 33.

245) Römische Geschichte T. 2, p. 74, ed. sec.

sunt adaucta et multiplicata. Id quod mutata civitatis forma effectum est. Nam reipublicae liberae ea natura est, ut quisque cuiuscunque ordinis et dignitatis sit, eo ipso, quod est civis, ceteris par habeatur. Summus honor, qui omnes personarum diversitates quodammodo exaequat, est civitatis ius, et quemadmodum in hoc nemo potior ceteris est, ita omnes aequali poenae subiiciuntur. Discrimen quoddam tantummodo intercessit inter liberos et servos, inter homines integrae famae et ignominia notatos. Maiores nostri, dicit Callistratus ²⁴⁶⁾ in omni supplicio severius servos, quam liberos, famosos, quam integrae famae homines punierunt.

In monarchia gradus et diversitates ordinum et honorum cives in diversas classes seiungunt, et haec discrepantia in poenis quoque conspicitur. Quare principum Romanorum constitutiones distinguunt inter milites et paganos, inter honestiores et humiliores. Poenas ipsas sub imperatoribus usitatas enumerare non est huius loci.

Naturam poenae pro temporum diversitate accuratius illustrare, deinde de animadversione censoria, de iurisdictione domestica patrifamilias, de iudiciis extraordinariis singulatim exponere in animum quidem induxeram, sed iam vela sunt contrahenda, ne libellus in nimiam excrescat molem.

²⁴⁶⁾ F. 28, §. 16. Cf. fr. 16, §. 3 de poenis,

Igitur quod reliquum est, rerum vicissitudines memoratu dignas, quas nostra academia hoc anno subiit, paucis enarrabo. Clementia et auctoritate serenissimi principis, cuius vitam summum numen omni laetitiarum genere usque ad seram senectutem exhilaret et affluentem reddat, huc evocatus est consultissimus, Dr. I. A. Michael Albrecht, Bavarus, vir accuratae et subtilis doctrinae egregio libello de exceptionibus satis comprobatae, ut munus professoris extraordinarii capesseret. Deinde noster factus est, ut in ordine philosophorum provinciam professoris ordinarii susciperet, Dr. V. A. Huber, hucusque professor Rostochiensis, qui splendidum suum ingenium idque arte nutritum plurimis scriptis singulari elegantia conspicuis testatum fecit.

Viro iuriumconsultissimo, professori extraordinario de Vangerow, insigni sua docendi et instituendi facultate de civibus nostrae academiae praeclare merito salarium est auctum.

Praenobilissimus theologiae candidatus Ioan. Grimmel, ob morum integritatem et pectus infucata pietate plenum quovis beneficio dignus, ad primum maioris locum in alumnis electoralibus evectus est, secundum autem locum obtinuit, theologiae candidatus F. E. Ch. Dietrich, vir iuvenis optimae spei qui antehac apud Halenses litterarum studiosos disciplinis theologicis instituerat.

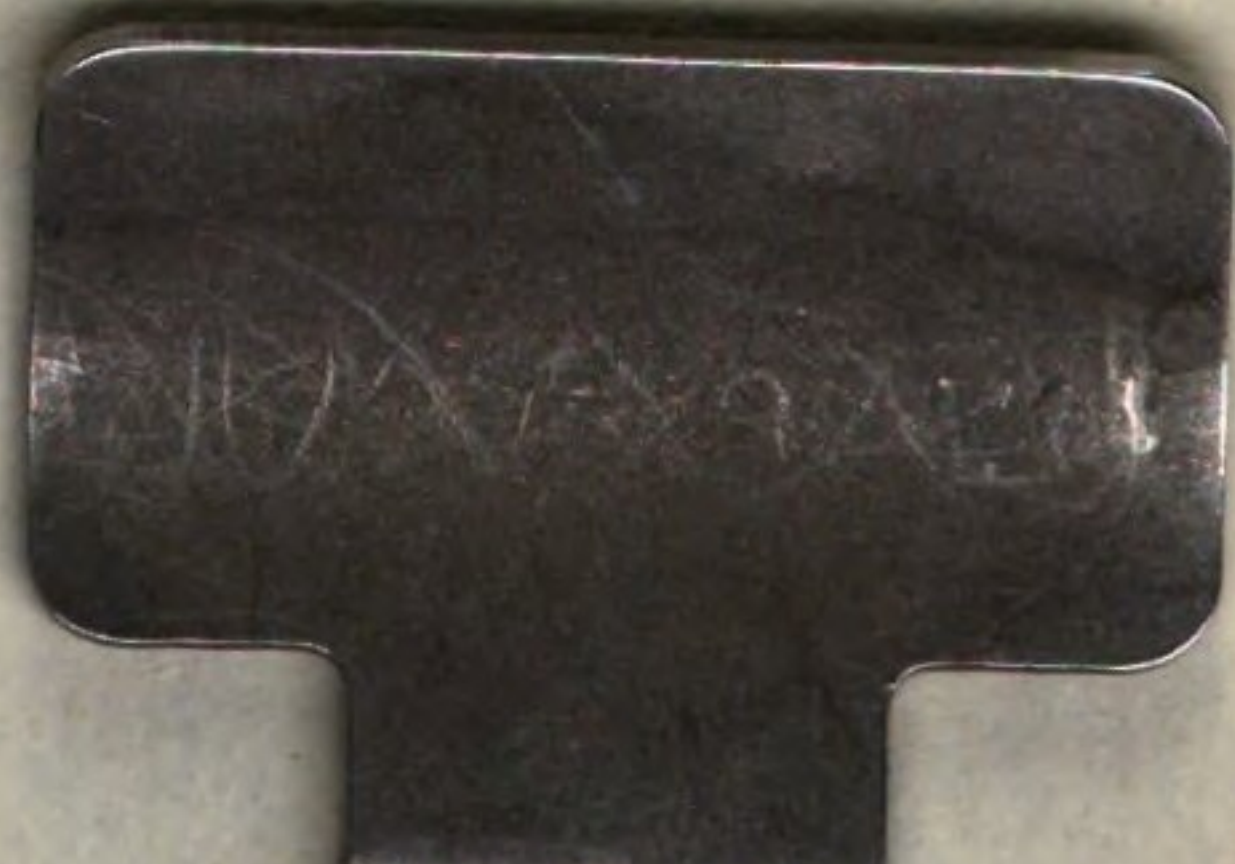
Negotiis bibliothecae nostrae recte et iusto ordine expediendis secretarius est constitutus, huiusque munus demandatum viro doctis-

simo et experientissimo doctori medicinae Guil. Car. Moeller, Marburgensi.

Viri summe reverendi C. G. Iusti, et L. Creuzer, antiquis meritis et de litteris et de nostra academia longe praestantissimi, nova dignitate condecorati et consiliarii supremi senatus ecclesiastici nominati sunt, mihiq[ue] ipsi id honoris datum est, ut eorum numero adscriberer, qui Augustissimo Electori ab aulae consiliis intimis sunt.

Morte nemo nobis ereptus est, nisi phthisi iuvenis ornatissimus F. I. C. Straus, Hassus Barchfeldensis, qui ingenii excolendi causa litteris operam dedit.

Huic libello finem impositurus, solenni inaugurationi novi pro-
rectoris hoc ipso die peragenda ut interesse velint Professores et
Doctores summe venerandi, illustres atque consultissimi, experientis-
simi, excellentissimi, cives Academiae generosissimi et praenobilissimi,
nec minus Academiae bonarumque artium fautores et cultores omnium
ordinum honoratissimi, humanissime oro rogoque.

Igitur quod reliquum est, rerum vicissitudines memoratu dignas, quas nostra academia hoc anno subiit, paucis enarrabo. Clementia et auctoritate serenissimi principis, cuius vitam summum numen omni laetitiarum genere usque ad seram senectutem exhilaret et affluentem reddat, huc evocatus est consultissimus, Dr. I. A. Michael Albrecht, Bavarus, vir accuratae et subtilis doctrinae egregio libello de exceptionibus satis comprobatae, ut munus professoris extraordinarii capesseret. Deinde noster factus est, ut in ordine philosophorum provinciam professoris ordinarii susciperet, Dr. V. A. Huber, hucusque professor Rostochiensis, qui splendidum suum ingenium idque arte nutritum plurimis scriptis singulari elegantia conspicuis testatum fecit.

Viro iuriumconsultissimo, professori extraordinario de Vangerow, insigni sua docendi et instituendi facultate de civibus nostrae academiae praeclare merito salarium est auctum.

Praenobilissimus theologiae candidatus Ioan. Grimmel, ob morum integritatem et pectus infucata pietate plenum quovis beneficio dignus, ad primum maioris locum in alumniis electoralibus evectus est, secundum autem locum obtinuit, theologiae candidatus F. E. Ch. Dietrich, vir iuvenis optimae spei qui antehac apud Halenses litterarum studiosos disciplinis theologicis instituerat.

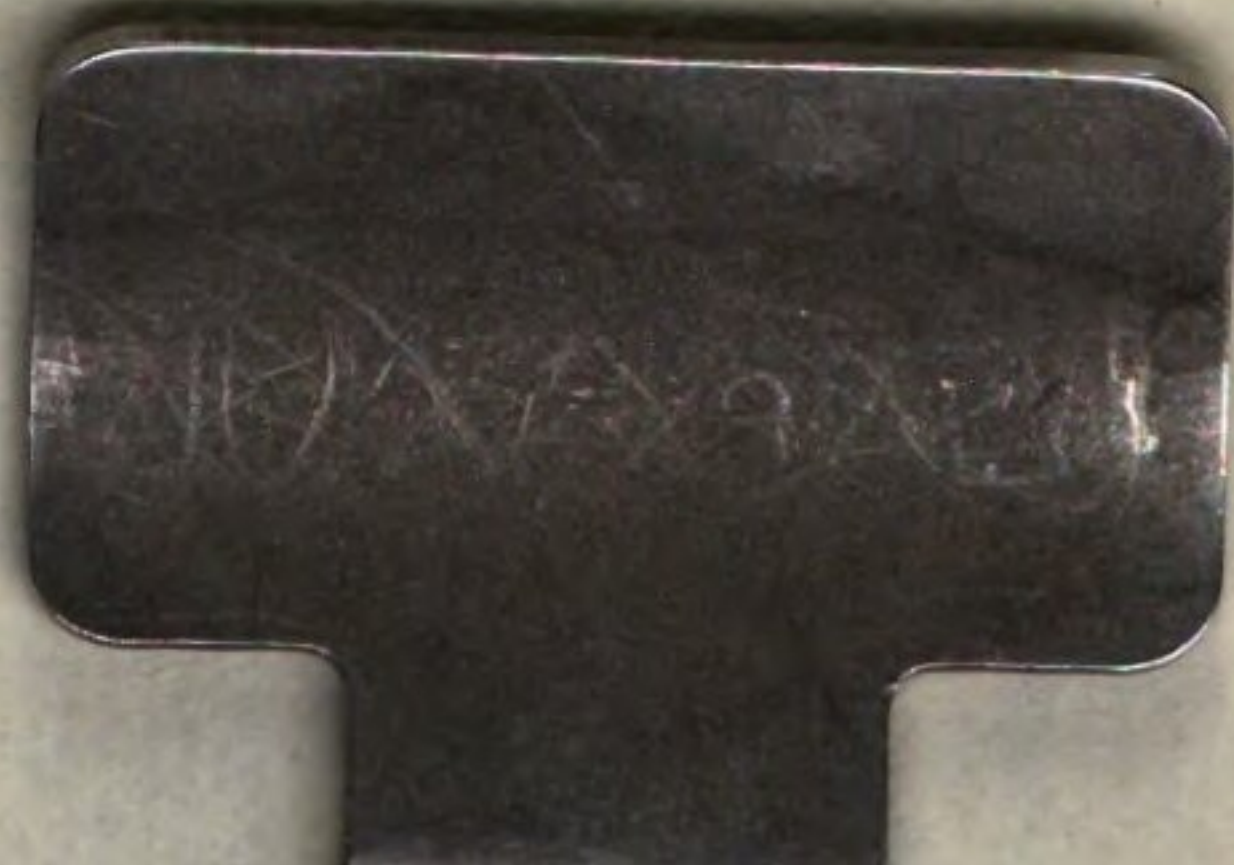
Negotiis bibliothecae nostrae recte et iusto ordine expediendis secretarius est constitutus, huiusque munus demandatum viro doctis-

simo et experientissimo doctori medicinae Guil. Car. Moeller, Marburgensi.

Viri summe reverendi C. G. Iusti, et L. Creuzer, antiquis meritis et de litteris et de nostra academia longe praestantissimi, nova dignitate condecorati et consiliarii supremi senatus ecclesiastici nominati sunt, mihiq[ue] ipsi id honoris datum est, ut eorum numero adscriberer, qui Augustissimo Electori ab aulae consiliis intimis sunt.

Morte nemo nobis ereptus est, nisi phthisi iuvenis ornatissimus F. I. C. Straus, Hassus Barchfeldensis, qui ingenii excolendi causa litteris operam dedit.

Huic libello finem impositurus, solenni inaugurationi novi pro-
rectoris hoc ipso die peragenda ut interesse velint Professores et
Doctores summe venerandi, illustres atque consultissimi, experientis-
simi, excellentissimi, cives Academiae generosissimi et praenobilissimi,
nec minus Academiae bonarumque artium fautores et cultores omnium
ordinum honoratissimi, humanissime oro rogoque.

Igitur quod reliquum est, rerum vicissitudines memoratu dignas, quas nostra academia hoc anno subiit, paucis enarrabo. Clementia et auctoritate serenissimi principis, cuius vitam summum numen omni laetitiarum genere usque ad seram senectutem exhilaret et affluentem reddat, huc evocatus est consultissimus, Dr. I. A. Michael Albrecht, Bavarus, vir accuratae et subtilis doctrinae egregio libello de exceptionibus satis comprobatae, ut munus professoris extraordinarii capesseret. Deinde noster factus est, ut in ordine philosophorum provinciam professoris ordinarii susciperet, Dr. V. A. Huber, hucusque professor Rostochiensis, qui splendidum suum ingenium idque arte nutritum plurimis scriptis singulari elegantia conspicuis testatum fecit.

Viro iuriumconsultissimo, professori extraordinario de Vangerow, insigni sua docendi et instituendi facultate de civibus nostrae academiae praeclare merito salarium est auctum.

Praenobilissimus theologiae candidatus Ioan. Grimmel, ob morum integritatem et pectus infucata pietate plenum quovis beneficio dignus, ad primum maioris locum in alumniis electoralibus evectus est, secundum autem locum obtinuit, theologiae candidatus F. E. Ch. Dietrich, vir iuvenis optimae spei qui antehac apud Halenses litterarum studiosos disciplinis theologicis instituerat.

Negotiis bibliothecae nostrae recte et iusto ordine expediendis secretarius est constitutus, huiusque munus demandatum viro doctis-

simo et experientissimo doctori medicinae Guil. Car. Moeller, Marburgensi.

Viri summe reverendi C. G. Iusti, et L. Creuzer, antiquis meritis et de litteris et de nostra academia longe praestantissimi, nova dignitate condecorati et consilarii supremi senatus ecclesiastici nominati sunt, mihi que ipsi id honoris datum est, ut eorum numero adscriberer, qui Augustissimo Electori ab aulae consiliis intimis sunt.

Morte nemo nobis ereptus est, nisi phthisi iuvenis ornatissimus F. I. C. Straus, Hassus Barchfeldensis, qui ingenii excolendi causa litteris operam dedit.

Huic libello finem impositurus, solenni inaugurationi novi prorectoris hoc ipso die peragenda ut interesse velint Professores et Doctores summe venerandi, illustres atque consultissimi, experientissimi, excellentissimi, cives Academiae generosissimi et praenobilissimi, nec minus Academiae bonarumque artium fautores et cultores omnium ordinum honoratissimi, humanissime oro rogoque.

Igitur quod reliquum est, rerum vicissitudines memoratu dignas, quas nostra academia hoc anno subiit, paucis enarrabo. Clementia et auctoritate serenissimi principis, cuius vitam summaum numen omni laetitiarum genere usque ad seram senectutem exhilaret et affluentem reddat, huc evocatus est consultissimus, Dr. I. A. Michael Albrecht, Bavarus, vir accuratae et subtilis doctrinae egregio libello de exceptionibus satis comprobatae, ut munus professoris extraordinarii capesseret. Deinde noster factus est, ut in ordine philosophorum provinciam professoris ordinarii susciperet, Dr. V. A. Huber, hucusque professor Rostochiensis, qui splendidum suum ingenium idque arte nutritum plurimis scriptis singulari elegantia conspicuis testatum fecit.

Viro iuriumconsultissimo, professori extraordinario de Vangerow, insigni sua docendi et instituendi facultate de civibus nostrae academiae praeclare merito salarium est auctum.

Praenobilissimus theologiae candidatus Ioan. Grimmel, ob morum integritatem et pectus infucata pietate plenum quovis beneficio dignus, ad primum maioris locum in alumnis electoralibus evectus est, secundum autem locum obtinuit, theologiae candidatus F. E. Ch. Dietrich, vir iuvenis optimae spei qui antehac apud Halenses litterarum studiosos disciplinis theologicis instituerat.

Negotiis bibliothecae nostrae recte et iusto ordine expediendis secretarius est constitutus, huiusque munus demandatum viro doctis-

simo et experientissimo doctori medicinae Guil. Car. Moeller, Marburgensi.

Viri summe reverendi C. G. Iusti, et L. Creuzer, antiquis meritis et de litteris et de nostra academia longe praestantissimi, nova dignitate condecorati et consiliarii supremi senatus ecclesiastici nominati sunt, mihiq[ue] ipsi id honoris datum est, ut eorum numero adscriberer, qui Augustissimo Electori ab aulae consiliis intimis sunt.

Morte nemo nobis ereptus est, nisi phthisi iuvenis ornatissimus F. I. C. Straus, Hassus Barchfeldensis, qui ingenii excolendi causa litteris operam dedit.

Huic libello finem impositurus, solenni inaugurationi novi prorectoris hoc ipso die peragenda ut interesse velint Professores et Doctores summe venerandi, illustres atque consultissimi, experientissimi, excellentissimi, cives Academiae generosissimi et praenobilissimi, nec minus Academiae bonarumque artium fautores et cultores omnium ordinum honoratissimi, humanissime oro rogoque.

Igitur quod reliquum est, rerum vicissitudines memoratu dignas, quas nostra academia hoc anno subiit, paucis enarrabo. Clementia et auctoritate serenissimi principis, cuius vitam summum numen omni laetitiarum genere usque ad seram senectutem exhilaret et affluentem reddat, huc evocatus est consultissimus, Dr. I. A. Michael Albrecht, Bavarus, vir accuratae et subtilis doctrinae egregio libello de exceptionibus satis comprobatae, ut munus professoris extraordinarii capesseret. Deinde noster factus est, ut in ordine philosophorum provinciam professoris ordinarii susciperet, Dr. V. A. Huber, hucusque professor Rostochiensis, qui splendidum suum ingenium idque arte nutritum plurimis scriptis singulari elegantia conspicuis testatum fecit.

Viro iuriumconsultissimo, professori extraordinario de Vangerow, insigni sua docendi et instituendi facultate de civibus nostrae academiae praeclare merito salarium est auctum.

Praenobilissimus theologiae candidatus Ioan. Grimmel, ob morum integritatem et pectus infucata pietate plenum quovis beneficio dignus, ad primum maioris locum in alumnis electoralibus evectus est, secundum autem locum obtinuit, theologiae candidatus F. E. Ch. Dietrich, vir iuvenis optimae spei qui antehac apud Halenses litterarum studiosos disciplinis theologicis instituerat.

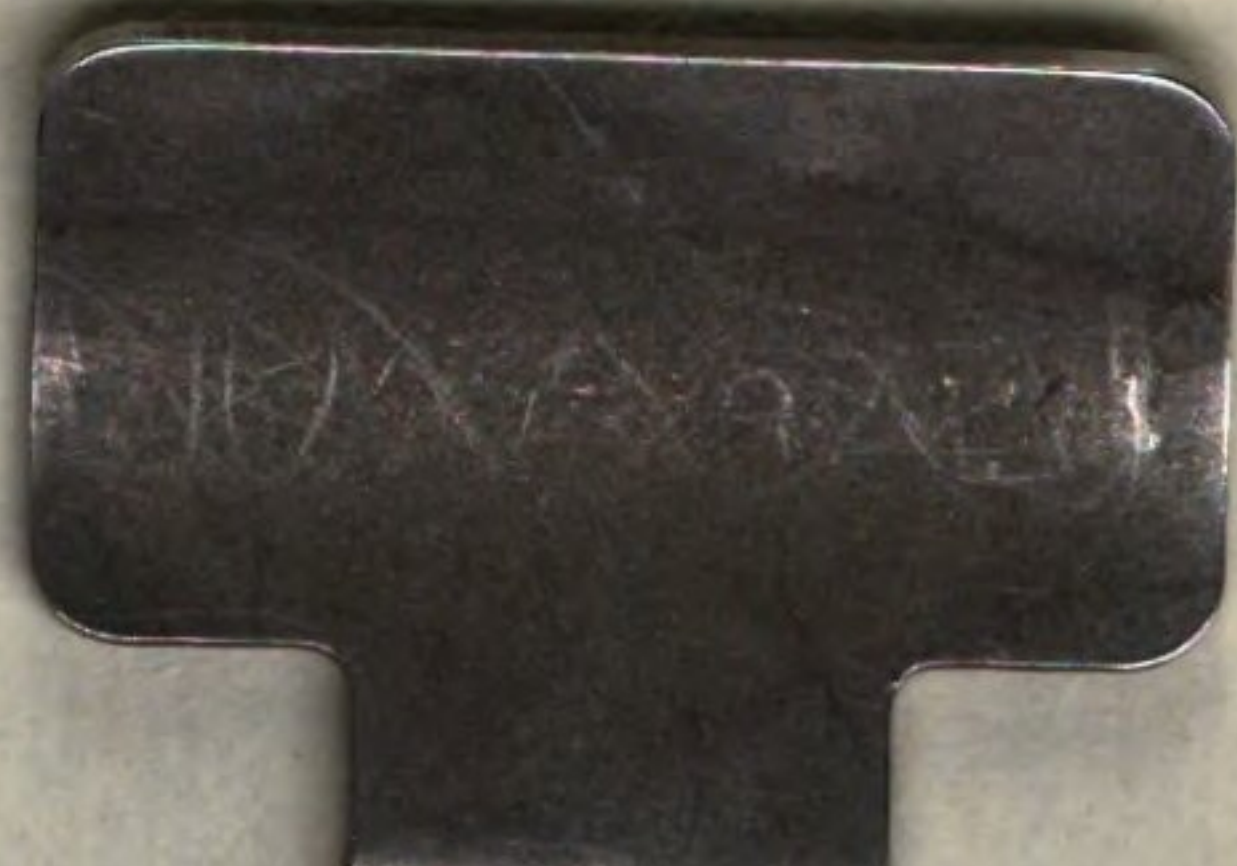
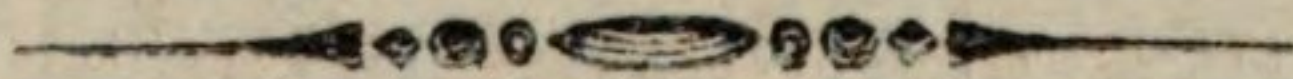
Negotiis bibliothecae nostrae recte et iusto ordine expediendis secretarius est constitutus, huiusque munus demandatum viro doctis-

simo et experientissimo doctori medicinae Guil. Car. Moeller, Marburgensi.

Viri summe reverendi C. G. Iusti, et L. Creuzer, antiquis meritis et de litteris et de nostra academia longe praestantissimi, nova dignitate condecorati et consiliarii supremi senatus ecclesiastici nominati sunt, mihi que ipsi id honoris datum est, ut eorum numero adscriberer, qui Augustissimo Electori ab aulae consiliis intimis sunt.

Morte nemo nobis ereptus est, nisi phthisi iuvenis ornatissimus F. I. C. Straus, Hassus Barchfeldensis, qui ingenii excolendi causa litteris operam dedit.

Huic libello finem impositurus, solenni inaugurationi novi pro-rectoris hoc ipso die peragenda ut interesse velint Professores et Doctores summe venerandi, illustres atque consultissimi, experientissimi, excellentissimi, cives Academiae generosissimi et praenobilissimi, nec minus Academiae bonarumque artium fautores et cultores omnium ordinum honoratissimi, humanissime oro rogoque.

Corrigenda.

P. 5 not. I l. 3 pro Et l. At. P. 14 l. 1 post: quadam adde: saevitia. P. 25 l. 13
p. religiosae l. religiosas. P. 40 nota 124 p. nummus l. nummis. P. 48 l. u. p. cum l. : „cum.

Platner, Eduard

Auctoritate et sub auspiciis Seren. Princ. Friderici Guilielmi, Princ.
Elect. Hassiae ... ad novi magistratus acad. inaugurationem d. XI. Sept. a.
1836 ... celebrandam ... invitat Prorektor magistratu abiturus Dr. Eduard.
Platner Quaestiones historicae de criminum iure antiquo Romano

Marburgum 1836

4 Diss. 3836,11

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10975677-8